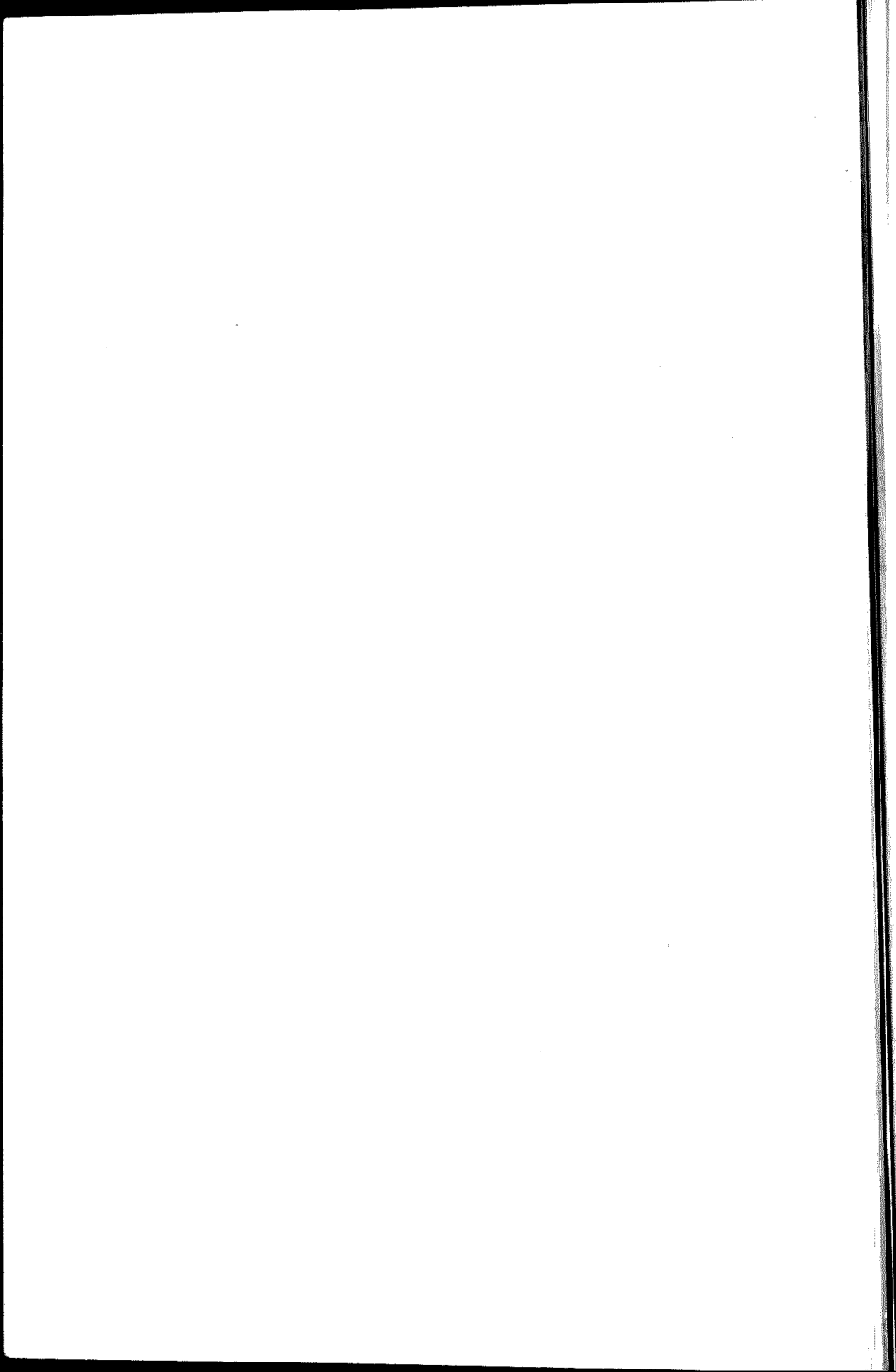


อิตตา-อนัตตานิพระพุทธรศาสนา  
โดย  
พระราชวรมุนี ( ประยุทธ์ ปยุตโต )





# อัตตา - อนัตตาในพระพุทธศาสนา

โดย

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ชมรมพุทธศาสตร์และภาควิชาปรัชญาและศาสนา

วิทยาลัยครูสวนดุสิต

พิมพ์เผยแพร่เป็นพุทธบูชาเนื่องในวันวิสาขบูชา

๒๕๒๖

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 311

1954

## คำนำ

วันวิสาขบูชา เป็นวันมหามงคลของชาวพุทธ วิทยาลัย  
ครูสวนกุหลาบ ได้จัดพิมพ์เอกสารเรื่อง “อัครา-อนัตตา ใน  
พระพุทธศาสนา” ซึ่งเป็นการสนทนาระหว่างพระคุณ  
เจ้าพระราชวรมุนี กับคณะอาจารย์-นักศึกษาชั้นเผยแผ่  
เป็นพุทธบูชา และ เป็นการส่งความสุข ความปรารถนาดีมา  
ยังทุกท่าน เรื่องของอัครา-อนัตตานั้นเป็นเรื่องเข้าใจยาก  
แต่ถ้าได้ศึกษาอย่างลึกซึ้งต้องแท้ ก็จะทำให้เข้าใจสภาวะ  
ธรรมอย่างแท้จริง อันจะก่อให้เกิดความสุขสงบสันติแก่ชีวิต  
ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา

ศาสตราจารย์เรวดี วงศ์พรหมเมฆ

อธิการวิทยาลัยครูสวนกุหลาบ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO  
DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES  
DEPARTMENT OF CHEMISTRY

REPORT OF THE  
COMMISSION ON THE ORGANIZATION  
OF THE DEPARTMENT OF CHEMISTRY  
AND THE DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES  
AT THE UNIVERSITY OF CHICAGO  
FOR THE YEAR 1964-1965

PREPARED BY  
THE COMMISSION ON THE ORGANIZATION  
OF THE DEPARTMENT OF CHEMISTRY  
AND THE DIVISION OF THE PHYSICAL SCIENCES  
AT THE UNIVERSITY OF CHICAGO

## คำปรารภ

เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๔ คณะอาจารย์แห่งภาควิชา  
ปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูสวนกุหลาบ ได้จัดพิมพ์หนังสือ  
เรื่อง “นรก-สวรรค์ในพระไตรปิฎก” ซึ่งเป็นคำบรรยาย  
ธรรม ที่อาตมภาพได้รับอาราธนาให้แสดงแก่นักศึกษา  
จำนวนหนึ่งประมาณ ๔๐ คน แห่งภาควิชาที่กล่าวนั้น ณ วัด  
พระพิเรนทร์ ในภาคการศึกษาที่ ๒ แห่งปีการศึกษา ๒๕๒๒  
เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมวิทยาทาน ในโครงการเผยแพร่ธรรม  
ของวิทยาลัยครูสวนกุหลาบ

บัดนี้ คณะอาจารย์คณะเดียวกันนั้น ได้แสดงออกซึ่ง  
กุศลเจตนาที่จะช่วยเผยแพร่ธรรม ความเสียสละที่จะบำเพ็ญ  
ประโยชน์ทางวิชาการ และความหวังดีต่อนักศึกษาอีกครั้ง  
หนึ่ง โดยปรารภขอเรื่อง “อรรถา-อนัตตา ในพระพุทธ  
ศาสนา” ซึ่งเกิดจากการสนทนาธรรมระหว่างอาตมภาพกับ  
คณะอาจารย์ชุดดังกล่าวที่วัดพระพิเรนทร์ ในปีการศึกษา  
๒๕๒๒ เพื่อไปจัดพิมพ์เป็นพุทธบูชา ในโอกาสวันวิสาขบูชา  
พ.ศ. ๒๕๒๖ ในนามของชมรมพุทธศาสน์ และภาควิชา  
ปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูสวนกุหลาบ

เรื่อง "อัทธา-อนัทธา" ที่สนทนากับคณะอาจารย์  
เกี่ยวกับหลักธรรมที่ถือกันว่ายากและลึกซึ้งมาก จึงอาจให้  
ความรู้สึกแก่ผู้อ่านว่าเป็นเรื่องหนักอึ้งอยู่บ้าง แต่ก็ได้สนทนา  
กันในลักษณะที่พยายามให้เป็นที่น่าสนใจได้สำหรับคนทั่วไป  
จึงหวังว่าเจ้าอำนวยการประโยชน์ทั้งแก่ผู้เฝ้าศึกษารธรรม และผู้  
สนใจโดยทั่วไป

การพิมพ์หนังสือเผยแพร่ เป็นวิธีสำคัญอย่างหนึ่งที่  
เกื้อกูลแก่การศึกษาและปฏิบัติธรรม ช่วยให้เกิดปฏิบัติบูชา  
ที่พระพุทธเจ้า ทรงสรรเสริญว่าเป็นการบูชาอย่างสูงสุด จึงนับ  
ได้ว่าเป็นการบำเพ็ญพุทธบูชาที่เหมาะสมยิ่งกับโอกาสอันสำคัญ  
ที่เรียกว่าวันวิสาขบูชา

ขออนุโมทนาบุญเจตนาและกุศลกิจ ที่ชมรมพุทธศาสน์  
และภาควิชาปรัชญาและศาสนา ได้บำเพ็ญให้เป็นพุทธบูชา  
ในงานมงคลสมณีนี้อธิ ขอความหวังอันชอบธรรมของคณะผู้จัด  
พิมพ์ จงสัมฤทธิ์ผล อำนวยคุณประโยชน์ทางการศึกษาและ  
เป็นเครื่องส่งเสริมเชิดชูธรรมให้รุ่งเรืองตลอดกาลนาน

พระราชวรมุนี

๖ มิถุนายน ๒๕๒๖



## อัตตา-อนัตตา ในพระพุทธศาสนา

พระราชวรมุนี เรื่องอัตตา-อนัตตานี้ ในความเห็น  
ของอาตมาว่า ก่อนที่เราจะพิจารณาเนื้อหาแท้ๆ มีเรื่อง  
ที่เราจะต้องทำความเข้าใจเป็นเบื้องต้นอยู่รวม ๔ อย่าง

อย่างที่ ๑ คือ เรื่องความหมายของศัพท์หรือการใช้  
ศัพท์

ศัพท์อัตตานี้มีขอบเขตของมัน บางที่เราใช้สับสน  
กับคำว่าธรรมะ ธรรมะที่แปลว่าสิ่ง ส่วนอัตตาใช้ในความ  
หมายอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องกันไว้โดยเฉพาะ ชั้น  
สัมพันธ์กับอย่างที่ ๒

อย่างที่ ๒ คือ คำว่าอัตตานี้ตัวแท้ของมันมีความหมาย  
ในทาง Subjective แม้เราจะพิจารณาในทาง Objective บ้าง  
มันก็ต้องมีความหมายทาง Subjective อยู่นั่นเอง คือตัว  
เดิมของมันมาจากความหมายตัวนี้

อย่างที่ ๓ ได้แก่ เรื่องความจริง ๒ ระดับคือ ระดับ  
สมมติสัจจะ ความจริงในระดับที่มนุษย์สมมติ หมายถึง

ความจริงที่ตกลงยอมรับร่วมกันเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเมื่อพูดในทางศาสนาก็เกี่ยวข้องกับจริยธรรม ความจริงในระดับสมมติที่พระพุทธศาสนาก็มอมรับใช้ประโยชน์

คำว่าอรรถาที่ใช้ในระดับสมมตินี้มีมากมายเช่น อตุตา หิ อตุตโน นาโต คนเป็นที่พึ่งแห่งตน หรือว่า อตุตสมุมาปณิธิ ทั้งคนไว้ชอบ เป็นต้น อรรถาแบบนี้จะมีทั้งทีทั้งเลว เป็นความหมายในระดับที่เรียกว่าสมมติ เรายอมรับเอามาใช้ประโยชน์ในการสื่อสารและการดำเนินชีวิตประจำวันทั่วไป

ที่นี้อีกระดับหนึ่งก็คือ ระดับปรมัตถ์ ในเมื่อเราต้องการจะเข้าใจสภาวะธรรมที่แท้จริง จะเข้าถึงความจริงของสิ่งต่างๆ เราจะมาติดอยู่ในชั้นสมมติไม่ได้ เช่น จะพิจารณาความจริงแท้ของโต๊ะนี้ เราจะติดในคำโต๊ะอยู่ไม่ได้ เราต้องรู้ว่าคำว่าโต๊ะนี้เป็นคำสมมติที่เราตกลงกัน บัญญัติขึ้นสำหรับวัตถุที่มาประกอบกันเพื่อใช้ประโยชน์อย่างนี้ เมื่อเราจะศึกษาตัวจริงของมัน เราก็ต้องแยกแยะวิเคราะห์ลงไป ดูว่ามันมีอะไรเป็นส่วนประกอบ เป็นไม้ เป็นตะปู เป็นอะไรต่างๆ จนได้ความจริงระดับปรมัตถ์ ที่เราพูดถึงอนัตตาว่า

ไม่ใช่อัทธา ไม่มีอัทธาอะไรนี้ เราพูดในระดับปรมาตม์ เป็น  
การพูดในระดับปัญญา

สิ่งที่ควรเข้าใจอย่างที ๔ คือ เรื่องความพร้อม โดย  
เฉพาะความพร้อมในทางปัญญาซึ่งต้องอาศัยความแก่กล้าของ  
อินทรีย์โดยเฉพาะ ปัญญาอินทรีย์หรืออินทรีย์คือปัญญานั้น  
ต้องมีปรีบกกภาวะ คือความแก่กล้านี้ การที่ต้องมีความ  
แก่กล้าหรือความพร้อมก็เพราะว่า ความเข้าใจในเรื่องของ  
อัทธา-อนัตตา หรือสภาวะธรรมนี้ มันสัมพันธ์กับกิเลส  
ที่อยู่ใจของเรา เรามีกิเลสคือความยึดมั่นถือมั่นเป็นทุน  
อยู่ ความยึดมั่นในอัทธานี้เป็นสิ่งที่ลึกซึ้งเหลือเกินในจิตใจ  
ของเรา เราจะมองสิ่งต่าง ๆ โดยลำเอียงเข้าข้างกิเลสหรือ  
สังโยชน์ตัวนี้ แล้วก็จะยึดมั่นเอาไว้ เพราะฉะนั้นแม้เราจะ  
พิจารณาเห็นความจริงจนกระทั่งถอนความเข้าใจหรือยึดใน  
อัทธาระดับหยาบไปได้ เราก็จะไปไขว่คว้าหาอัทธาใหม่  
แล้วก็ไปยึดเอาสิ่งที่ละเอียดกว่านั้นเป็นอัทธาเรื่อยไป คือ ใน  
ตัวเรา เราก็เริ่มต้นด้วยยึดรูปธรรมคือร่างกายว่าเป็นอัทธา  
เมื่อยึดร่างกายไม่ได้ ความยึดถือก็จะลึกเข้าไปในตันจิต ยึด  
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อยึดสิ่งเหล่านี้ไม่ได้

แล้วเราก็จะไปยึดสิ่งที่เรานึกว่าเป็นภาวะที่มีอยู่จริงจะเป็นพระ  
ผู้เป็นเจ้าของพรหม เป็นนิพพานก็ตาม เราก็จะต้องยึดให้ได้  
สักอย่างหนึ่งเอาเป็นอัตตา แล้วก็ยึดความ แม้จะยอมเปลี่ยน  
คุณภาพของอัตตาไปเพื่อจะให้เข้ากับสิ่งนั้น ทราบโกลที่เรายัง  
มีตัวความยึดมั่นนั้นอยู่ เราก็ต้องหาอัตตาก็อยู่เรื่อยไป เพราะ  
ฉะนั้นสิ่งที่เราไปยึดมั่น จึงไม่ใช่ของจริง เป็นเพียงการที่  
เราลำเอียงเข้าข้างตนเองหรือเป็นทาสของความยึดถือ

เพราะฉะนั้น สิ่งที่เราต้องกำจัดในขั้นสุดท้าย คืออัตตา  
ที่เป็น Subjective ได้แก่ ภาพของอัตตาที่เราวาดขึ้นจาก  
ความยึดมั่น หมายความว่า อัตตาที่มันอยู่ข้างนอกเป็น  
Objective นั้นไม่มีจริง แต่มันมีอยู่ในใจเราเอง จากจุดนี้  
เราก็เอาเรื่องอัตตาไปสับสนกับคำว่าธรรมะ เกิดคำถามว่า  
ธรรมะมีอยู่จริงหรือไม่จริง แล้วก็เอาอัตตาเข้าไปใส่ ไปซ้อน  
กันอย่างที่พูดกันว่า สิ่งทั้งหลายมีตัวตนหรือไม่ นี่แสดงว่า  
เราเอาความยึดมั่นของเราไปซ้อน สภาวะธรรม นี่ก็เป็น  
ความเข้าใจเบื้องต้น

ผู้ถาม อัตตานั้นมีมากก็เพราะว่ามีอุปาทานใช่ไหม  
พระราชฯ ใช่ มีอุปาทานที่เป็นกิเลสอยู่ในใจของเรา ตัว

ยึดทำให้เราไขว่คว้าหาอรรถาหมายึดให้ได้ สิ่งสำคัญ  
ที่จะพูดต่อไปก็คือเรื่องอรรถาหมายึดหรือไม่นี้ ต้อง  
แยกออกไปจากการพิจารณาว่า สภาวะธรรม  
ต่าง ๆ หรือธรรมนั้นมีหรือไม่ การพิจารณา  
เกี่ยวกับเรื่องธรรมหรือสภาวะธรรมนี้เป็นเรื่อง  
Objective แล้ว เพราะฉะนั้นต้องแยกกันให้ได้  
เสียก่อน แต่ที่สิ่งหนึ่งที่เราจะเน้นก็คือว่า  
แม้จะพิจารณาอะไรที่เป็น Objective เราก็จะ  
เอาสิ่งที่ เป็น Subjective นี้เข้าไปซ้อนเรื่อย  
คือเอาอรรถาเข้าไปซ้อนในตัวธรรม ที่พูดว่า  
สิ่งทั้งหลายมีตัวตนหรือไม่ อย่างนี้เรียกว่าเอา  
อรรถาไปซ้อนธรรม เราจะพูดว่าสิ่งทั้งหลาย  
มีอยู่หรือไม่เท่านั้นไม่ได้หรือ ทำไมต้องพูดเลย  
ไปว่าสิ่งทั้งหลายมีตัวตนหรือไม่

ผู้ถาม

ถ้าเผื่อว่าคำว่า "มีตัวตน" นั้นต้องการหมายถึง  
สภาวะที่ยืนโรงอย่างนี้เป็น Objective หรือ  
Subjective เหมือนอย่างทางพราหมณ์ ที่ว่า  
เราเกิดมาชาติหนึ่ง ๆ ก็จะมีวิญญาน หรือสิ่งที่

ยื่นโรงหรือว่าเป็นจิตดวงเดิม จนกว่าจะเข้าไป  
สู่ปรมาตมัน

พระราช ๑ อันนี้ละคือเรื่องที่จะต้องพิจารณากันต่อไป ซึ่ง  
เป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว ตรงกับ  
หัวข้อเรื่องอตฺตา-อนตฺตา

ผู้ถาม ถ้อยคำนี้เป็น Subjective หรือ Objective

พระราช ๑ เรามีอตฺตาที่เป็น Subjective แล้วก็เอาอตฺตา  
นั้นไปซ้อนไว้ในขบวนการที่มันจะมีความเปลี่ยนแปลง  
อยู่ตลอดเวลา ขอรธิบายเพิ่มเติมว่าสิ่ง  
ทั้งหลายไม่เที่ยง มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ  
แต่ ความเปลี่ยนแปลง นั้น ไม่ใช่ เปลี่ยนแปลง  
ไปโดยบังเอิญ หรือเป็นไปอย่างตามลมตาม  
แล้งหรือเป็นไปอย่างเลื่อนลอย

การที่สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงนี้ เปลี่ยน  
แปลงโดยเป็นไปตามเหตุปัจจัย ภายในขบวนการ  
การที่มีการเปลี่ยนแปลงโดยเป็น ไปอย่างมีเหตุ  
ปัจจัยนี้ สิ่งทั้งหลายย่อมมีความสัมพันธ์กัน  
เหตุปัจจัยเป็นอย่างไร มันก็ออกผลในรูปร่าง

นั้น ทำให้สิ่งต่าง ๆ มีการคุ่มรูปร่างอย่างที่เรียก  
ว่าเป็นกระแสหรือเป็นกระบวนการต่อเนื่องไป  
ได้ กระแสของธรรมหรือกระบวนการอันนั้นมัน  
ไหลเนื่องกันไปตามเหตุปัจจัยนั้น แต่มนุษย์  
เราเอาตัวความยึดมั่นนั้นเข้าไปจับมัน สร้างอัตตา  
ซ้อนเอาไว้ในกระแสหรือกระบวนการนั้นอีกที  
ผู้ถาม ถ้อยอย่างนั้น คำถามที่ว่า มีตัวอื่นในนี้ คล้าย ๆ  
กับว่าจะไปสร้างอัตตาซ้อนเข้าไปอีกกรรมัง

พระราชฯ ไซ้ คืออัตตาซ้อนนั้นแหละ หมายความว่าเอา  
อัตตาไปซ้อนสภาวะธรรมคือ สร้างอัตตาขึ้นมา  
อัตตาตัวซ้อนคือตัวที่อยู่ในความยึดมั่นของเรา  
เราไปสร้างซ้อนเอาไว้ในกระแส หรือกระบวนการ  
ของสภาวะธรรมที่มันไหลเรื่อยไปนั่นเอง  
ในสมัยพุทธกาล ก็มีพระองค์หนึ่งเคยสงสัยว่า  
ก็เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา กรรมที่อนัตตา  
ทำจะถูกต้องตัวได้อย่างไร นี่คือคำถามที่เรา  
สงสัยกันอยู่นี้ กรรมที่อนัตตาทำจะถูกต้องตัว  
ได้อย่างไร ถูกต้องตัวก็就会有ผลแก่คนนั้นได้  
อย่างไร

ผู้ถาม คือ คนเราพูดกันว่าไม่มีตัวตน ของไม่มีตัว มีตนทำแล้วถ้าอย่างนั้นจะมีคนไปรับบาปบุญใน นรกสวรรค์หรือ

พระราชฯ สิ่งทั้งหลายเป็นอนัตตา ก็ไม่มีตัวตน กรรมที่ อนัตตาทำ จะถูกต้องคนนั้นได้อย่างไร ที่นี้ ให้สังเกตในคำถามนี้ละ มีการสับสนระหว่าง ตัวสภาวะธรรมกับตัวอัตตาที่เป็น Subjective เกิดขึ้น บอกว่ากรรมที่อนัตตาทำ อนัตตานี้ มันทำกรรมไม่ได้ แต่ว่าเขาละสมมติว่าทำกรรม ได้ จะถูกต้องบุคคลนั้นได้อย่างไร ตอนที่พูด ถึงบุคคลนั้นคือมีอัตตาแล้ว ยึดมั่นในอัตตา คือ หมายความว่าเกิดการสับสนระหว่างกระบวนการ ของสภาวะธรรมล้วน ๆ กับตัวอัตตาก็ยึดไว้ ๒ อันนี้ เขามาบรรจบเข้า เพราะฉะนั้นจึงเกิด ความสับสน

ผู้ถาม สรุปว่า ที่คนพูดว่าอัตตาไหลนี้เพราะว่าเขาเอา กระแสธรรมที่ส่งต่อ ๆ ไปหลาย ๆ ชาติ เวียน วายตายเกิดนะกะ เขาเอาลักษณะว่ามันเป็น



กระแสนธรรมคือไม่ใช่ตัวร่างกาย กระแสนธรรม  
นั้นเป็นตัวที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่ว่าลักษณะที่  
เป็นอยู่ของสภาวะอันนั้น เป็นการอยู่แบบ  
เกิด-ดับ เกิด-ดับ

พระราช ๗ คือ เราจะเอาจิตหรือวิญญาณเป็นตัวยื่นโรงละ  
คล้าย ๆ อย่างนั้นใช่ไหม ที่นี้ต้องทำความเข้าใจ  
ใจเกี่ยวกับเรื่องจิตหรือวิญญาณ แต่จะขอย้อน  
ออกไปพูดสัมพันธ์กับเรื่องกรรม พระพุทธ-  
ศาสนามอบอกว่าทำกรรมแล้วต้องมีผล ที่นี้มันจะ  
มีผลอย่างไรก็มองใน ๒ ระดับ

ระดับสมมติ บอกว่าเมื่อทำกรรมใดแล้ว  
ก็จะได้รับผล นี้ระดับจริยธรรมพูดเต็มที่เลย  
หมายความว่ายอมรับผิดชอบอ้างเลยว่าคนทำอะไร  
ไว้ก็จะได้รับผลอันนั้น

แต่ที่นี้ในขั้นปรมาตถ์ เรามองในรูปของ  
กระบวนการต่าง ๆ กระแสนธรรมที่ว่าคนเรา  
ประกอบด้วยกาย คือรูป และนามคือเวทนา

สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่นี้ท่านบอกว่า ๕ อย่างนี้แต่ละอย่างมีการเกิด - คับตลอดเวลา แม้แต่จิตหรือวิญญาณนี้จะเกิดกับไวกว่าวัตถุอีก

อภิธรรมท่านว่าวิญญาณเกิด - คับ ๑๗

ขณะรูปธรรมจะเกิด - คับขณะหนึ่ง แสดงว่า นามธรรมนี้เกิดกับรวดเร็วมากเหลือเกิน แต่ การที่มันเกิด-คับอย่างนี้ มันเป็นไปตามกระบวนการของการเป็นเหตุเป็นผลด้วย เพราะ ฉะนั้นมันจึงเรียกว่าเป็นสันตติ คือการสืบต่อ หมายความว่า สิ่งที่คับไปเป็นปัจจัยแก่สิ่งเกิด ต่อมา กล่าวคือจิตที่คับไป เป็นปัจจัยของ จิตที่เกิดใหม่ตลอดเรื่อยไป

ที่นี้กระบวนการอันนี้ที่ ประกอบ ด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ท่าน บอกว่า ๕ อย่างทั้งขันธ์ ๕ นั้น ที่มันมีการ เกิดกับนั้น มันไปสัมพันธ์กับข้างนอกและข้าง ในอะไรต่ออะไรนี้ในภาษาสมมติ เราเรียกว่า กุณทำสังนั้นสังนี้ หรือทำกรรมนั้นกรรมนี้ แต่

เมื่อพูดเป็นกระบวนการ เราไม่เรียกว่าทำ  
กรรม คือมันเกิดความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการ  
กรรม หรือผลรวมของกรรมที่เป็นกลุ่มหนึ่ง  
หมดมันมีกิริยา และปฏิกิริยา กับสิ่งต่าง ๆ แล้ว  
ผลมันก็เกิดขึ้นทั้งแก่กระบวนการ และแก่สิ่ง  
ภายนอกทั้ง ๒ ฝ่าย คือองค์ประกอบต่าง ๆ  
ในกระบวนการอันนี้ ที่เอากันง่าย ๆ แค่ ๕  
อย่างนั้นะ ซึ่งละเอียดละออแยกออกไปอีก  
มากมาย มันมีกิริยาและปฏิกิริยาต่อสิ่งทั้งหลาย  
รอบตัวมัน มันก็เป็นเหตุปัจจัย ทำให้เกิด  
ความเปลี่ยนแปลงข้างนอก แล้วก็เหตุปัจจัยข้าง  
นอก ก็มีผลต่อมัน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง  
ขึ้นภายใน กระบวนการนี้ก็จะขึ้นไปตาม  
เหตุปัจจัยทั้งข้างนอกข้างในปรากฏความเปลี่ยนแปลง  
ไปต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น นี่เรา  
มองในแง่ปรมาตม์ มันก็เป็นไปของมันอย่างนี้  
ส่วนในระดับสมมติ เรามองกระบวนการ

การอันนี้ แต่เราไม่ได้มองตามสภาวะของมัน เราเรียกมันว่าเป็นคนคนหนึ่งหรือคนชื่อนั้นชื่อนี้ซึ่งตามสภาวะที่แท้จริงไม่มีคำเรียกว่าเป็นคน หรือ นาย ก. นาย ข. อะไร มันเป็นกระบวนการที่ไหลเรื่อยไป เมื่อเรามามองอย่างสมมติ เพื่อใช้ประโยชน์ในระดับ จริย ธรรมการ ที่องค์ประกอบ ๕ อย่างนี้ มีกิริยา ปฏิกิริยา กับสิ่งทั้งหลายรอบตัวมันนั่นเอง คือ ที่เราเรียกว่าเป็นการทำกรรม แล้วผลก็เกิดขึ้นกับมันคือ ความเปลี่ยนแปลงในกระบวนการนั้น ที่นี้เราไม่ต้องเอาคำว่าอตฺตาเข้ามาใส่ มันเปลี่ยนแปลงได้ใหม่ มันก็เปลี่ยนแปลงได้ นั่นแหละคือมัน เปลี่ยนแปลง อยู่ตลอดเวลา โดยไม่ต้องมีอตฺตา ถึงจะไม่พูดว่า คนนั้นคนนั้นทำกรรม กระบวนการนั้นก็มีกิริยา - ปฏิกิริยา กับสิ่งต่างๆ ถึงจะไม่พูดว่าคนนั้นคนนั้นได้รับผลของกรรมนั้นกรรมนั้น กระบวนการนั้นก็มี ความเปลี่ยนแปลง ไปตามเหตุปัจจัยคือกิริยา -

ปฏิภนอยู่นั่นเอง ถ้ามีอัทธาจะเปลี่ยนแปลง  
ไม่ได้ ถ้ามีอัทธาก็จะมีตัวยืนโรงขึ้นมาอันหนึ่ง  
เป็นทัวลอย ๆ ต่างหากซึ่งเที่ยงแท้คงที่แน่นอน  
แล้วจะทำกรรมได้อย่างไร เพราะทำอย่างไร  
มันก็ไม่เปลี่ยนแปลงก็คงอยู่อย่างนั้น

แม้แต่ลัทธิตามันของเขา แบบฮินดู  
แท้ ๆ นั้น เขาถือว่าที่มนุษย์ทำกรรมอะไรต่อ  
อะไรไปนี้ อัทธาไม่มีความเปลี่ยนแปลงเลย  
อัทธาจะคงที่อย่างไรก็อย่างนั้น เป็นแต่ว่า  
มนุษย์นี้อยู่ในระดับภายนอกเท่านั้นที่ทำกรรม  
แล้วเมื่อไรที่เราเข้าถึงตัวแท้ของมัน เราจะเข้า  
ถึงตัวอัทธาที่ไม่เปลี่ยนแปลง คงอยู่ในสภาพ  
เดิมตลอดเวลา นั่นคือภาวะเดิมแท้เป็นอาตมัน  
และเป็นอันเดียวกับปรมาตมัน

เพราะฉะนั้นถ้าหากว่ามีอัทธาแล้วก็  
เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ทำกรรมก็ไม่มีผลแท้จริงแท้  
ที่มันมีผลนี้ก็เพราะว่ามันไม่มีตัวยืนโรงที่ตาย  
ตัว ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แต่มันเปลี่ยนได้ มัน

จึงรับผลกรรมได้ คือเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา  
 ที่นี้เป็นอันว่า ผลหรืออะไรต่ออะไรเป็นไปตาม  
 กระบวนการของเหตุปัจจัยนั่นเอง กระบวน  
 ธรรมนี้ไหลไปแล้ว ไหลไปเปลี่ยนแปลงไปตาม  
 เหตุปัจจัยเรื่อยไป อันนี้เมื่อเราพูดในระดับ  
 สมมติ เราก็พูดซ้อนเข้าไปอีกชั้นหนึ่ง โดย  
 เรียกกลุ่มก่อนสภาวะธรรม อันนี้ที่เป็น กระบวน  
 การนี้ ว่าเป็นคนผู้หนึ่งคนผู้หนึ่ง ขบวนการนั้น  
 ซึ่งเรียกว่านายคนนั้น ขณะหนึ่งเมื่อได้มีปฏิ  
 ภาคนั้นทำกรรมต่าง ๆ เรียกว่าทำกรรม  
 อันนี้ไว้ แล้วผลก็เกิดขึ้นในขบวนการนั้นเรียก  
 ว่านายคนนั้นได้รับผลของกรรมนั้น ขบวนการ  
 นี้ก็ไหลเรื่อยไป เรียกว่านายคนนั้นทำกรรม  
 ต่าง ๆ ผลนั้นก็เกิดตลอดเวลาเรียกว่าเขาได้รับ  
 ผลกรรมเมื่อพูดในระดับสมมติ จึงพูดได้เลย  
 ว่า นี่เขาทำกรรมเขาต้องได้รับผล เพราะ  
 ในระดับของสภาวะธรรม เราเห็นชัดว่าขบวน  
 การของเหตุปัจจัย เป็นไปอย่างแน่นอน เมื่อ

มีปฏิกริยามีผลขึ้นมาตลอดเวลา ก็เท่านั้นเอง  
เป็นเพียงระคับปรมัตต์กับระคับสมมติซ้อน  
กันอยู่

ในระคับปรมัตต์นั้น เราถือว่าไม่มีตัว  
นาย ก. นาย ข. ไซ้ใหม่ ไม่มีเพราะว่าโดย  
สภาวะธรรม มันไม่มีที่ที่เราเกิดมายึดถือกันขึ้น  
เมื่อเรายึดเราก็ต้องตกลงตามนั้น ถ้าเรายึดกระ  
บวนธรรมนี้ว่าเป็นนาย ก. เมื่อกระบวนธรรม  
กลุ่มธรรมอันนี้มีกริยา - ปฏิกริยาอย่างนี้ เกิด  
ผลขึ้นมาอย่างนี้ มันเปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้น  
เราก็บอกว่า นาย ก. ได้รับผลกรรมอย่างนั้น ๆ  
ไซ้ใหม่ ตามความจริงนั้น ในเมื่อกระบวนธรรม  
เป็นไปอยู่ และ เปลี่ยนแปลง ไปตาม เหตุ ปัจจัย  
ของมัน ถึงแม้ว่าเราจะไม่พูดว่านาย ก. ทำกรรม  
นั้น แล้วได้รับผลกรรมนั้น กระบวนธรรม  
มันก็เป็นไปของมันอย่างนั้นได้ ไซ้หรือไม่  
แหละในเมื่อเราไปสมมติเรียกมัน เพื่อให้รู้เข้า

ใจกันในการสื่อสาร แล้วเราเอง กลับไป สับสน  
เอาสมมติกับปรมาตม์ไปปนกันยุ่งหมดใช่หรือไม่  
ผู้ถาม ในกระบวนการของธรรมที่เป็นไปนั้น ไม่มี  
นาย ก. นาย ข. ไซ้ใหม่

พระราชฯ กระบวนธรรมมันไม่มีนาย ก. นาย ข. เมื่อเรา  
เกิดใหม่ก็ไม่มีชื่อนาย ก. นาย ข. แต่กระบวน  
การหรือกลุ่มก่อนสภาวะธรรมนั้นก็เปลี่ยนแปลง  
ได้ไซ้ใหม่ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เลื่อน  
ลอย มันจึงมีผล ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย องค์  
ประกอบต่างๆ เปลี่ยนแปลงไป แต่มันเป็นไป  
ตามเหตุปัจจัย ข้อสำคัญอยู่ตรงนี้ คือไม่มีตัว  
คนแต่ไม่ใช่เลื่อนลอย ไซ้ใหม่ มันเป็นไปตาม  
เหตุปัจจัย ถ้าเราเอาตักไปซ่อนเมื่อไร ถ้า  
มือตัก ซิ จะรับผลไม่ได้ เพราะว่าตักานั้น  
มันจะเที่ยงแท้มันคงยั่งยืน มันก็ไม่เปลี่ยนไป  
ตามการกระทำนั้น

ผู้ถาม มันก็คงสบายดี ถ้าหากว่าอย่างนั้นเป็นแต่เพียง  
ถ้าหากทำบาปก็ไม่ต้องรับบาป มันหลีกเลี้ยงได้



พระราชฯ ก็ไม่ต้องได้รับผล อักตามันเป็นของคงที่ตาม  
เกม ถ้ามีอักตามันก็ไม่เปลี่ยน แต่ความจริง  
น่าเสียดายที่อักตามันนั้นไม่มี

ผู้ถาม ถ้ามี ทำบาปอย่างไร ทำบุญอย่างไรก็ไม่ต้อง  
รับเลย หลีกเลี้ยงได้เลยไม่ต้องรับ

พระราชฯ ในวิสุทธิมรรค ท่านให้ความหมายของคำว่า  
อักตาไว้ 4 อย่าง อย่างที่ 1 ว่าเป็นของสูญ ที่  
ว่าสูญคือว่างเปล่าจากตัวอักตาคือปราศจาก  
อักตานั้น ว่างจากอักตาคือไร้ตัวแก่นสาร ตั ยืน  
โรง ตัวที่คงที่แน่นอน เวลาท่านพูดถึงความ  
หมายข้อนี้ท่านบอกว่าธรรมะล้วน ๆ หมุนเวียน  
เปลี่ยนไป คนที่วิเคราะห์อักตาไหลเขาหงุดหงิดใจ  
จะหมายความว่ามีตัวยืนโรง แต่ว่ายืนโรงแบบ  
ที่เปลี่ยนแปลงไปได้เรื่อย ๆ

พระราชฯ เขาใช้คำคืออักตา ในความหมายนี้ อาจจะเป็น  
ระดับสมมติ คือปุกระดับสมมติสัจจะให้ไป  
เชื่อมกับปรมาตตสัจจะ คือ อักตาระดับ จริย-  
ธรรมมันมีใช้ใหม่ เรายอมรับ สมมติว่ามี

แล้วผูกเชื่อม กับปรมัตถ์ โดย เอาอรรถาภิธาน เป็น  
อรรถาภิธานที่ไหลคือหมายความว่า เป็นเพียงขบวนการ  
การหรือกระแสธรรมะที่เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ

ผู้ถาม

คือเขาจะหมายถึงกระแสธรรม ไซ้ใหม่ ยังสงสัย  
อยู่ อยากให้ท่านพูดเรื่อง กระแส กรรมหรือคำ  
ว่ากรรมเลย กรรมก็คงจะหมายถึงว่าการที่กรรม  
นั้นมันให้ผล ทำแล้วมันได้ สงสัยว่าทำแล้วมัน  
ไม่ไร้ผล ทั้งดีทั้งชั่ว อันนั้นมันคงจะว่ากระแส  
ไซ้ใหม่

พระราชฯ เข้าใจว่าใช้คำว่ากระแสกรรมเพื่อให้เข้าใจว่า ไม่  
มีตัวที่ยืนโรงอยู่แต่ก็ส่งผลต่อไปได้

ผู้ถาม

ยังสงสัย ไม่เข้าใจคำว่ากระแสกรรม กระแสนี้  
หมายความว่าอย่างไร จะหมายความว่าอย่างไรหรือ  
แปลว่าคนเราที่ว่าเป็นชั้น 5 นี้ เมื่อเอาชั้นแต่  
ละชั้นแยกออกจากกันแล้วไม่มีอะไร เหลืออยู่  
แต่ที่จริงแล้วยังมีเหลืออยู่อีกอันหนึ่งคือกระแส  
กรรมของเรา เป็นกระแสของการกระทำที่ส่วน

หนึ่งเป็นกรรมที่ทำมาแต่อดีตชาติและอีกส่วน  
 ที่ทำในปัจจุบัน

พระราช ๗ ความจริงเป็นอย่างนั้นะ คือเวลาเราแยกกันเรา  
 ดิฉันไป กระแสกรรมที่วานคือสังขาร อยู่ในชั้น  
 5 นั้นเอง กรรมนี้อยู่ในชั้น 5 อยู่แล้ว สังขาร  
 นี้ไง สังขารเป็นกรรม แล้วกระแสของกรรม  
 คือการไหลเวียน เปลี่ยนแปลงในส่วนที่เรา  
 เรียกว่าสังขาร เพราะฉะนั้นกระแสกรรมมันมี  
 อยู่ในนี้แล้ว ก็เป็นส่วนหนึ่งของชั้น 5 ที่  
 เมื่อมารวมกันแล้ว เราเรียกสมมติว่าเป็น  
 บุคคลหรือตัวตน ในระดับสมมติเรายอมรับเป็น  
 คนนั้นคนนั้น แต่ในแง่ปรมาตมมันก็เป็นที่รวม  
 กระแสอันหนึ่ง

แต่อย่าลืมว่ากระแสกรรมนี้ ไม่มีอยู่ต่าง  
 หากจากกรรมส่วนอื่นที่รวมกันเข้าแล้วเราเรียก  
 ว่าเป็นคน หรือ เป็น ผู้ทำ กรรมใช้ใหม่ กระแส  
 กรรมอันนี้มันจะมีอยู่ต่างหากไม่ได้ มันมีอยู่  
 ค้ำยันกันกับองค์ประกอบอื่น ๆ มันอาศัยซึ่งกัน

และกัน คำว่ากรรมเป็นเพียงการพยายาม  
 หยิบ ยก องค์ ประกอบ สำคัญ ขึ้น มา พุท ให้ เห็น  
 เต็ม ชัด ซึ่ง ที่ จริง ตัว จริง ของ มัน ก็ คือ สังขาร  
 นั้นเอง

ผู้ถาม ถ้า อย่าง นั้น กระแส กรรม ที่ ว่า นี้ ก็ เกิด-ดับ  
 เกิด-ดับ

พระราช ๑ เกิด-ดับ เรื่อย กระแส หมายถึง การ ไหล ไป ไหล  
 ไป ไม่ใช่ คง อยู่ เป็น ตัว เดิม

ผู้ถาม เกิด-ดับ แล้ว ส่ง ผล หรือ

พระราช ๑ ส่ง ผล กัน ต่อ เนือง ไป เพราะ เกิด ดับ นี้แหละ จึง  
 ส่ง ผล ได้ คือ จึง เกิด มี ความ เปลี่ยน แปลง และ  
 เปลี่ยน แปลง อย่าง ไม่ เลื่อน ลอย คือ เปลี่ยน แปลง  
 ตาม เหตุ จึง เรียก อย่าง สม มติ ว่า ใ้ รับ ผล ตาม  
 กรรม ที่ ทำ เหมือน เซลล์ เกิด ดับ ร่าง กาย จึง โท  
 จึง แก่ ได้

ผู้ถาม อย่าง ถ้า เรา รับ ผล ของ กรรมเก่า กรรมเก่า ที่ มา  
 ส่ง ผล ให้ เรา นั้น มัน ก็ อยู่ ใน สภาว ธรรม ที่ มัน เกิด-  
 ดับ เกิด-ดับ เหมือน กัน

พระราช ๑ นี้แสดงว่าเรามองกรรมเก่านั้นเหมือนเป็น ก้อน  
 ที่จริงในเรื่องกรรมนั้น แม้แต่ในเวลาทำสิ่งที่  
 เราเรียกว่ากรรมอันหนึ่ง มันก็ประกอบด้วย  
 ขณะจิตต่าง ๆ ไซ้ใหม่ กว่าจะทำกรรมหนึ่งเสร็จ  
 สิ้นไปก็ประกอบด้วยขณะจิตชอยยับไป เลยทีนี้  
 ในกรรมนั้นมันมีส่วน ประกอบ สำคัญ คือเจตนา  
 ซึ่งเป็นสังขารอันหนึ่งเจตนาที่มีความแรงเท่าไร  
 มีความยาวนานในการสืบทอดขณะจิตเท่าไร มัน  
 จะส่งผลได้มากเท่านั้น แต่มันก็เป็นขณะ ๆ  
 เหมือนกัน โดยมีผลส่งเข้ามาในผลรวมที่เป็น  
 กระแสที่ไหลไปเรื่อย ๆ

ผู้ถาม เพราะฉะนั้นอาจจะส่งผลที่เป็นภพเป็นชาติเลย

พระราช ๑ อันนี้ คือที่เราเรียกในระดับสามัญว่า นาย ก. ทำ  
 กรรมนี้ ๆ ให้เห็นเป็นชั้นเป็นอันชัด ๆ ขึ้นมา  
 แล้วต่อมาก็คว่าเขาไปได้รับผลอย่างนั้น ๆ มอง  
 กันเป็นก้อน ๆ เลย นี้ระดับสามัญคือระดับ  
 สมมติสัจจะ มองเป็นก้อน

แต่ในแง่ปรมาตม์ก็ไม่ได้มองอย่างนั้น ในแง่ปรมาตม์ที่เรียกว่าทำกรรมอันหนึ่งมันมีส่วนประกอบอะไรต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย มีเจตนา มีกิเลส มีโทสะ มีโลภะ เป็นต้น ประกอบกันในขณะนั้นมันมีอย่างนี้ แล้วมันก็เป็นปัจจัยแก่องค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกิดต่อมา มันดำเนินต่อ...ต่อ...ต่อ...สืบเนื่องไปอย่างนี้ ทีนี้เมื่อมันเกิดการสืบต่อขึ้นมาในรูปนี้แล้ว มันก็มีความโน้มเอียงคล้าย ๆ กับว่าเกิดตัวเรื่องขึ้นมาทางนี้ แล้วมันก็เหไปทางนี้ ทีนี้ถ้าไม่มีตัวขัด มันก็จะไปทางนั้นเรื่อย นี่มันเป็นการรับผลอยู่ในตัว ถ้าว่าตามเรื่องปรมาตม์แล้ว ผลของกรรมนั้นมันมีการสืบทอดตลอดเวลาทุกขณะไป ทีนี้ถ้าว่ามีตัวที่มาแซงเกิดขึ้นขณะหนึ่งมันก็อาจหันเหไปได้เหมือนกัน หันไปอีกทาง แต่รวมความแล้วก็คือว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง

ขอสรุปง่าย ๆ ว่า ภาษาปรมาตม์ว่ากระบวนการธรรมนี้ ๆ เปลี่ยนแปลงไปอย่างนี้ ๆ ตาม

เหตุปัจจัย พุคเปลี่ยนเป็นภาษาสมมติว่านาย ก.  
 นาย ข. ได้รับผลอย่างนี้ๆ ตามกรรมที่เขาทำ  
 ถ้าเรารู้ว่าเหตุปัจจัยที่กระทำกันเข้าใจตรงตามนี้ ไม่มีปัญหาเลย  
 แต่ถ้าเอามาสืบสนกันเมื่อไร ก็งงและหลงผิด  
 เมื่อนั้น

ผู้ถาม แล้วอย่างกรณีที่เป็นอโหสิกรรมก็ดับตลอดไป  
 หรือ

พระราชฯ ในคัมภีร์ทอโหสิกรรมแปลว่า “กรรมที่ได้มี  
 แล้ว” ได้มีแล้วก็หมายความว่า มีผลออกมาแล้ว  
 ใช่ไหม ที่นั่นมันมีผลนี้ มันมีผลต่อส่วนที่เรียก  
 ว่าเป็นจิต คือจิตนี้มันได้รับผลกระทบ คล้าย  
 ว่ามันได้ระบายออกมาแล้ว

ที่นี้ก็มาถึงปัญหาเรื่อง การสังสมกรรม  
 มีการสังสมกรรมเกิดขึ้น สังสมได้อย่างไร นี่  
 เป็นปัญหาเกี่ยวกับความซับซ้อนของจิต ปัญ-  
 หานี้ก็ยากเหมือนกัน ใช้ภาษาสมัยใหม่ คงว่า  
 มีมิติ มีมิติของจิต จิตที่เป็นขณะใดเดี๋ยวนี้  
 มันจะสังสมอะไรต่ออะไรอย่างที่เราเรียกว่า

กรรมได้อย่างไร ตัวอย่างเช่นในขณะที่เรามา  
 พุดจากนั้น เราไม่นึกถึงอะไรอื่นตั้งเยอะเยอะ  
 สิ่งอื่นเยอะเยอะเหล่านั้นมันหายไปอยู่ที่ไหน ถ้า  
 มันไม่มีอยู่ในขณะนั้น มันหลุดไปแล้ว จิตขณะ  
 นี้ไม่มีสิ่งเหล่านั้นมันขาดหายไปแล้ว แต่พอจิต  
 นี้ดับไปแล้ว มีจิตขณะอื่นเกิดใหม่แล้ว ความ  
 โงก ความกลัว อะไรต่ออะไรเก่าก่อนที่ไม่มี  
 ในจิตขณะนี้ อันนั้นมันมาได้อย่างไร อันนี้  
 คือเรื่องที่เรียกว่าสัจจติ มีการสืบทอดสะสมกัน  
 อย่างไม่

ผู้ถาม

อย่างเช่นมีเรื่องโกรธเคืองกันไปหลายวัน แล้ว  
 กลับนึกขึ้นมาได้อีกโกรธขึ้นมาอีก

พระราชฯ

นั่นสิ อย่างนั้นหรือนิสัยเราที่สั่งสมไว้ ความ  
 พร้อมความสเมารถอะไรต่างๆ ไซ้ใหม่ อย่าง  
 เราเรียนความรู้ไว้ตั้งเยอะเยอะ เราไม่ได้นึกเลย  
 วันนี้ไม่ได้นึกทั้งวัน บางที ๒ วัน ๔ วัน ๕ วัน  
 ก็ไม่นึก พอถึงเวลาจะต้องใช้งาน หลังจากนั้น  
 ถึงเตือนหนึ่ง เราก็นึกได้ ไซ้ได้ เราก็บรรู้ อะไร



อย่างนี้ น้ำมันมาจากไหน อันนี้ก็จะต้องเรียกว่า  
เป็นมิตติของจิต พุคฺยาค ท้องหาเรื่องที่จะ  
เทียบเคียง บางทีก็ต้องใช้อุปมาอุปมัย

เหมือนอย่างเวลาพระนาคเสนกับพระยา  
มิลินท์ได้กันเรื่องกรรม และเรื่องอะไรต่างๆ  
ก็ต้องหาอุปมากันมาพูด เช่นถามว่ากรรม  
ไปเก็บอยู่ที่ไหน ก็บอกว่าอ้าวท่านเอาเม็ด  
มะม่วงมาเม็ดหนึ่ง แล้วท่านบอกซิว่าใบมันอยู่  
ที่ไหน คือเม็ดมะม่วงนี้เอาไปปลูกแล้วต่อมา  
มันจะออกเป็นกิ่งใบมีผลมีอะไรต่ออะไรตั้งเยอะ  
แยะ เหล่านี้มันเป็นสิ่งที่จะมีอยู่จะมีขึ้นได้จาก  
เม็ดพีชอันนี้ แล้วตอนที่มันเป็นเม็ดพีชนี้เรา  
ได้ไหมว่ากิ่ง ใบ ผล เป็นต้นเหล่านี้มันนี้อยู่  
ที่ไหน ชี้ได้ไหม ก็ชี้ไม่ได้

มันก็งานใจเรื่องชาติ ภพ กรรม ธรรมคา  
ธรรมชาติแค่นี้เราก็คิดไม่ออก พูดไม่ถูก เรา  
ไม่สามารถจะเข้าใจได้จริง นอกจากพูดโดย  
อุปมา ก็เอาของที่มีมันมีอยู่จริงนั้นแหละมา

เปรียบเทียบให้เห็น นี่ก็เป็นอุปมาอย่างหนึ่ง  
 จะพูดให้มองเห็น ก็ได้ อย่างนี้ แค่นั้น การสังสม  
 กรรมก็อย่างนั้นเหมือนกัน แม้แต่ต้นมะม่วงนั้น  
 มันเป็นพันธุ์นี้จริง แต่ต่อมามันจะปรับปรุง  
 ขึ้นให้ดีกว่าเดิมก็ได้ ไซ้ใหม่ แล้วเมื่อดของมัน  
 ต่อไปเอาไปปลูกก็ดีกว่าต้นอื่น สังสมขึ้นไปอีก  
 แต่ว่าเวลาที่มันเป็นเมื่อดนั้น สิ่งที่มีมันเกิดเป็นต้น  
 เป็นอะไรต่ออะไรอยู่ที่ไหนมันไซ้ไม่ได้ บอก  
 ไม่ได้

เปรียบเทียบกับจิตของคนเราที่เป็นขณะๆ  
 สืบต่อไปนี้ ถ้าเราเปรียบเหมือนเมื่อดมะม่วงซึ่ง  
 เล็กนิดเดียวกับต้นใหญ่ ก็หมายความว่ามัน  
 สามารถเก็บทุกอย่างในตัวไว้ทั้งหมด ซึ่งส่วน  
 ไหนจะ แสดง ออกหรือ ไม่แสดงออก ก็แล้วแต่  
 ในเวลาที่เมื่อดมะม่วงนั้นโตขึ้นมาหน่อยหนึ่ง มัน  
 ก็ยังไม่มีลูกไซ้ใหม่ มันยังไม่ถึงเวลา แต่มัน  
 มีได้ไซ้ใหม่ อะไรอย่างนี้แหละ นี่มันเป็นสิ่ง  
 ที่มีจริงอยู่ แต่ว่ามันพูดไม่ได้ ก็ในขณะจิต

เดียว ซึ่งสั้นเหลือเกินนั้นมันก็มีคุณสมบัติเหล่านี้  
พร้อมอยู่ในตัวเสร็จ แต่มีส่วนที่เราเรียกว่าใช้  
งานหรือไม่ใช้งานขณะนั้น นี้ก็ได้มาพูดในแง่  
กรรมแล้ว เรียกว่าอัตตาหรืออนัตตาสัมพันธ์  
กับหลักกรรม ที่นี้ขอย้อนกลับไปพูดเรื่องตัว  
อัตตา-อนัตตาที่อาตมาพูดถึงไว้ตามความหมาย  
ที่วิสุทธิธรรมรคให้ไว้มีอยู่ ๔ อย่าง

อย่างที่ ๑ ก็บอกว่าสูญ คือว่างจาก  
อัตตา คือมันเป็นแต่กระบวนการล้วน ๆ เป็น  
ไป ไม่มีตัวตนอยู่ข้างใน ซึ่งได้อธิบายมาแล้ว

อย่างที่ ๒ ท่านบอกว่าความหมายของ  
อนัตตา คือไม่มีเจ้าของ นั่นแหละ ๆ เราจะเห็น  
ความหมายในแง่ Subjective ไม่มีเจ้าของ  
เมื่อเราพูดว่ามีตัวตน นั่นแสดงว่าเรารู้สึก  
เหมือนกับมีเจ้าของอยู่ใช่ไหม

การที่มีตัวตน เท่ากับมีตัวผู้เป็นเจ้าของ  
ของสิ่งนั้นอยู่ ซึ่งที่จริงไม่มี ความหมายใน  
แง่นี้ก็ถือว่า ไม่มีเจ้าของ ใคร ๆ ครอบครอง

มันจริงไม่ได้ โดยเฉพาะถ้าพูดในแง่ของคนเรา ซึ่งเป็นผู้ยึดถือว่าเป็นตัวตนของเราอย่างนี้ เท่ากับเรายึดว่าขันธ ๕ นั้นเป็นของเรา เช่นว่ากายของเรา ร่างกายของฉันท ในภาษาสมมตินี้เรายอมรับ เราบอกว่านี่ร่างกายของฉันท นี่แขนของฉันท นิ้วของฉันท ไซ้ใหม่ เรายอมรับเลย แล้วก็ต้องพูดกันอย่างนั้น ถ้าไม่พูดกันอย่างนี้ ก็จะเป็นคนวิปริตไปเสียด้วย ไซ้ใหม่ นี้ต้องยอมรับ แล้วพูดกันต้องรู้

แต่ในสภาวะความเป็นจริง ในทางปรมาตถ์ นี้เราเป็นเจ้า ของมัน จริง หรือ เปล่า เราเป็นเจ้าของมันได้หรือไม่ มีตัวเราที่เป็นเจ้าของมันหรือไม่ ที่จริงเราไม่สามารถเป็นเจ้าของ เราไม่ใช่ว่าเจ้าของมันแน่ แต่มันมีอตคาที่เราสร้างขึ้นมาสสำหรับเป็นเจ้าของ ซึ่งอตคานี้ก็ไม่ได้เป็นเจ้าของแน่นอน เห็นเลย ไซ้ใหม่ เราไม่สามารถเป็นเจ้าของมันจริง ๆ แต่มันเป็นส่วนประกอบของร่างกาย แล้วมันมีองค์ประ-

กอบและกลไกต่างๆ ที่จะให้มีการบังคับควบคุม  
กันไว้ ทำให้เราเข้าใจว่ามันอยู่ในอำนาจของ  
เรา เราบังคับมันได้ เรารู้สึกว่าเราเป็นเจ้าของ  
ของมัน ฉะนั้นอยากจะหยิบอะไร ฉันทักก็ใช้มือนี้  
หยิบ ฉันทักอยากจะกินน้ำก็เอามือนี้ไปหยิบน้ำ  
มาแล้วฉันทักดื่ม ฉันทักเป็นเจ้าของมือเจ้าของ  
ปาก ที่ฉันทักใช้ปากใช้มือของฉันทักได้ เรานึกว่าเป็น  
เจ้าของใช้ใหม่ แต่ถ้ามืดและองค์ประกอบ  
สำหรับการบังคับควบคุมนั้นเสียไป เราบังคับ  
ควบคุมมือและปากของเราได้ใหม่ มือและปาก  
ยังมี แต่เราใช้มันไม่ได้เลยใช้ใหม่ มันเป็น  
ของใครแน่ แต่ที่แท้แน่จริงคือ เราไม่ได้เป็น  
เจ้าของ อันนี้จะไปสัมพันธ์กับความหมายที่ ๓

ความหมายที่ ๓ ของอนัตตา คือ ไม่  
เป็นไปในอำนาจแท้จริง ไม่อยู่ในอำนาจแท้  
จริง

ร่างกายของเรา ถ้าเราเป็นเจ้าของ เรา  
ต้องสั่งบังคับกันไว้ให้เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ แต่

มันไม่เป็นอย่างนั้นจริง การที่เราบังคับมันได้ก็  
 เพราะว่า เหตุปัจจัยที่จะให้สัมพันธ์กันใน  
 ลักษณะที่เรียกว่าสั่งงานใช้กันได้ มันมีอยู่

แต่ถ้าเหตุปัจจัยนั้นมันหมดไป หายไป  
 สมมติประสาทเส้นหนึ่งที่ตั้งบังคับตรงนั้นไม่ทำ  
 งานก็สั่งไม่ได้เสียแล้ว บอกว่าของฉัน ของฉัน  
 ฉันจะยกมือ แต่มือมันไม่ยกใช่ไหม เพราะ  
 เหตุปัจจัยที่จะให้เป็นอย่างนั้นมันไม่มี เราไม่  
 ไซ้เจ้าของมันจริง ไม่เป็นไปในอำนาจ หรือ  
 อย่างร่างกายของเรา เราต้องการให้มันคงอยู่  
 อย่างนี้ไม่ให้มันโตขึ้นกว่านี้ ไม่ให้มันแก่ ไม่  
 ให้มันเปลี่ยนแปลงไป ก็บังคับไม่ได้ใช่ไหม เรา  
 จึงต้องพยายามทำเหตุปัจจัยเอา เพราะมันเป็น  
 เพียงขบวนการธรรมชาติ แต่เรามายึดมันเอง  
 ว่ามันเป็นของเรา มันเหมือนกับว่าอยู่ในอำนาจ  
 แต่ที่จริงไม่อยู่เลย มันเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ  
 ตามเหตุปัจจัย ทั้งในทางรูปธรรม นามธรรม  
 นี้ก็ไม่ใช่เป็นไปในอำนาจในความหมายที่ ๓

ความหมายที่ ๔ ก็บอกว่าแย้งกับอรรถา  
 แแย้งกับอรรถาคือสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธ  
 อรรถาในตัว ก็คือการที่มันเป็นกระบวนการที่  
 เปลี่ยนแปลงได้

การที่มันเปลี่ยนแปลงได้ก็เป็นไปตาม  
 เหตุปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ แสดงถึงการที่ไม่มีตัว  
 ยืนโรงอยู่แน่นอน มันเป็นตัวขัดแย้งอรรถา ถ้า  
 มันเป็นตัวยืนโรงแน่นอนคงที่ มันก็ไม่ต้อง  
 เปลี่ยนแปลง ไม่จำเป็นจะต้องไปถูกปัจจัย  
 แวดล้อมมาบีบคั้นเอา ไม่จำเป็นจะต้องเป็น  
 อนิจจัง คือไม่คงที่ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นทุกขัง  
 คือไม่น่าที่ปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ จะมาบีบคั้น  
 เอาได้ เพราะฉะนั้นมันก็เป็นการขัดแย้ง อันนี้  
 ความหมายแบบวิสุทธิมรรคให้ไว้ ๔ อย่าง

ทีนี้ จะมาพิจารณาในเรื่องเนื้อหาของ  
 อรรถา - อนัตตาอีก มีแง่ที่ควรพิจารณาอีก  
 หลายอย่าง มองไปที่พระพุทธพจน์เองที่พระ-  
 พุทธเจ้าสอนในเรื่องอรรถา - อนัตตานี้ ก็จะมี

คำสอนในแง่ต่าง ๆ เช่น แ่งที่ว่าไม่เป็นไปใน  
 อำนาจรู้สึกว่าจะตรัสบ่อย เช่น ในอนัตต-  
 ลักขณสูตร ที่ตรัสแก่พวกเบญจวัคคีย์ ที่ทำ  
 ให้ท่านเหล่านั้นได้บรรลุอรหัตตผล ก็ตรัสเรื่อง  
 อนัตตาที่ไม่เป็นไปในอำนาจ โดยใจความว่า ถ้า  
 หากว่าเป็นอัตตาจริง มันก็ไม่ควรเป็นไปเพื่อ  
 อพาธ คือความบีบคั้นอะไรต่าง ๆ เหล่านั้น  
 แล้วเราจะสั่งมันว่าให้เป็นไปอย่างนั้น อย่าเป็น  
 อย่างโน้น ก็ควรเป็นไปตามปรารถนาของเรา  
 แต่มันก็ไม่เป็น นี่เป็นแง่ที่ตรัสบ่อย

แล้วก็แง่ที่เกี่ยวกับความสับสนในเรื่อง  
 กระบวนธรรมนี้เรามักจะสับสนโดยยึดเอาอัน  
 หนึ่งเป็นเจ้าของอีกอันหนึ่ง เหมือนเช่นอย่าง  
 ขวดกับแก้ว แก้วที่มาทำเป็นขวดเราพูดว่าขวด  
 ขวดก็คือแก้วนั้นแหละ แล้วบางครั้งเราก็บอก  
 ว่าแก้วอยู่ที่ขวด เหมือนกับว่ามีเนื้อแก้วอยู่อย่าง  
 หนึ่ง และมีขวดอยู่อีกอย่างหนึ่ง แล้วเนื้อแก้ว  
 ไปอยู่ที่ขวด ที่จริงมันมีของ ๒ สิ่งนี้จริงหรือเปล่า



มีได้ไหม ก็ชวดนั้นทำด้วยแก้ว เราเรียกว่า  
 ชวดแก้ว เราอาจจะพูดว่าแก้วอยู่ที่ชวด ตาม  
 ภาษามมคติ แต่ถ้าเราไม่รู้ทันความเป็นจริง ใน  
 กรณีนี้จะสับสนด้วยภาษา เนื้อแก้วอยู่ที่ชวด  
 เหมือนกับมีชวดอยู่ แล้วมีแก้วอยู่ที่ชวด ที่จริง  
 มันไม่มีของต่างหากจากกันนเลย ไม่มี  
 ชวดต่างหากจากแก้ว นักเป็นความสับสน  
 สกกันอย่างหนึ่ง ที่นี้ถ้าเราก็คติสมมติบัญญัติ  
 แล้ว มันจะสร้างความเข้าใจผิดอันนั้นขึ้นมาได้  
 หรืออย่างคำว่า ต้นไม้มีเงา ก็เหมือนกับพูด  
 ว่าต้นไม้เป็นเจ้าของเงา ความรู้ที่ตาม  
 ธรรมดาเป็นไปได้ แต่ความจริงต้นไม้เป็น  
 เจ้าของเงาหรือเปล่า มันก็เป็นธรรมชาติอย่าง  
 นั้นเท่านั้นเองใช่ไหม ความจริงเงาก็ไม่เป็นของ  
 ต้นไม้ แต่เราบอกว่าต้นไม้มีเงา หรืออย่าง  
 บอกว่าเปลวไฟมีสี มันก็เป็นเรื่องคุณสมบัติ  
 ต่าง ๆ ส่วนประกอบ เราเอาส่วนประกอบอะไร  
 บ้าง ความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้ มาปรุงแต่ง

ความสัมพันธ์ในความคิด แล้วบัญญัติขึ้นมา  
เป็นต่างๆ กัน เป็นเจ้าของบ้าง เป็นอะไรบ้าง  
นี่ก็ค้ำหนึ่ง

แล้วยังมีอุปมาในค้ำอื่น ๆ อีก ตัวอย่าง  
ที่จะหลงอัตตาค้ำอีกอันหนึ่งก็คือ อย่างนักปรัชญา  
ฝรั่งคนหนึ่ง บอกว่า “ฉันคิด เพราะฉะนั้นฉัน  
ต้องมี (I think, therefore I am.)” นี่ค้ำอัตตา  
มี ถ้ามองในแง่พุทธศาสนานี้ถือว่าหลง หลง  
อะไร หลงเพราะแกไม่สามารถแยกกระ-  
บวนการออกมาเป็นขณะๆ ฉะนั้นคิด คือ  
ต้องมีตัวผู้คิด มีการคิด และมีสิ่งที่ถูกคิด  
ก็มี ๓ อัน การคิดนเป็นความสัมพันธ์  
ระหว่างตัวผู้คิดและสิ่งที่ถูกคิด ต้องมี ๓  
อันแล้วก็บอกว่าฉันคิด แสดงว่าต้องมี  
ตัวฉันแล้ว อัตตามันต้องมีอยู่ แกไปสรุปตัว  
อย่างนี้ แกคิดตั้งนาน แกสงสัยนานเหลือเกิน  
เฮ! ไ้ตัวฉันนี่มันมีหรือเปล่า อัตตามีหรือไม่  
แกคิดตั้งนานในที่สุดแกก็ไปลงมติว่า อ้อ! นี่ก็

ออกแล้ว นันคิด เพราะฉะนั้นมันมีอยู่  
มันต้องมีผู้คิดและสิ่งที่ถูกคิด ถ้ามองใน  
แง่พุทธศาสนา แกลงอย่างไร ก็ไม่  
สามารถตัดขณะได้ เวลาเราบอกว่ามัน  
คิดนั้นนะ พอนึกว่า มันก็คือการคิด  
ขณะหนึ่งแล้ว พอบอกว่าคิดก็เป็นการ  
คิดอีกขณะหนึ่ง พอนึกถึงสิ่งที่ถูกคิด ก็  
อีกขณะหนึ่งแล้ว เป็นคนละขณะกัน พอ  
คิดถึงนั้นตอนนั้นคำว่าคิดไม่มี พอคิดถึง  
ว่าคิด ตอนนั้นคำว่ามันก็ไม่มี พอคิดถึง  
สิ่งที่ถูกคิดขณะนั้นนั้นและคิดก็ไม่มี แต่  
รวมความแล้วทั้งหมดนี้ในแง่ของพุทธศาสนา  
นั้นมีการคิดเท่านั้นเอง

เคยมีพระถามพระพุทธเจ้าถึงปัญหา  
แบบนี้หลายครั้ง ก็ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอน  
หลักปฏิจจสมุปบาท พระก็ถามว่าใครเป็นผู้  
ผัสสะ หรือใครเสวยอารมณ์ ผัสสะแปลว่าการ  
ถูกต้อง การรับรู้ ใครรับรู้มันเอง เวทนา

แปลว่าเสวยอารมณ์ ใครรู้สึกสุข - ทุกข์ พระ  
 ถามว่าใครรู้สึกสุข-ทุกข์ ใครรับรู้ พระพุทธ-  
 เจ้าทรงตอบว่าคำถามนั้นตั้งผิดแล้ว ถ้าตั้ง  
 คำถามผิดแบบนี้แล้วจะงง และจะหลงหมดเลย  
 ความจริงมันมีแต่เพียงความคิด การรับรู้ การ  
 รู้สึกสุขทุกข์ แล้วก็ก็เป็นกระบวนการ เช่นว่า  
 รับรู้ แล้วมีการรู้สึกสุขทุกข์ มีการปรุงแต่ง  
 อะไรต่ออะไรวากันไป และถ้าว่าถึงในแง่กระ-  
 บวนธรรมแล้วมีแต่การหรือสภาวะ คือการอย่าง  
 นั้นการอย่างนี้ หรือสภาวะอย่างนั้น สภาวะ  
 อย่างนี้เรื่อยไป เวลาบอกว่าฉันก็เป็นขณะจิต  
 หนึ่ง แต่พอบอกว่าคิด ขณะที่บอกว่าฉันนั้น  
 เลยไปแล้ว หมดไปแล้ว เป็นคิดแล้ว คิด  
 อะไรดี คิดถึงเทป พอถึงเทปนี้ ๒ อันก่อน คือ  
 ฉันคิดนั้นหายไปแล้ว ที่นี้เราเอา ๓ อันหรือ  
 ๓ ขณะนี้มาปนกัน ขณะที่ล่วงไปแล้วเป็นอดีต  
 หมด พอคิดถึงอันนั้นอีกที ก็พรางตัวขึ้นมา  
 เป็นว่ามีตัวนั้น มีการคิด และมีสิ่งถูกลูก

คิด นักเป็นการหลงในแง่ของการสืบทอด  
เป็นกระบวนการธรรม การแยกเป็นขณะ ใน  
แง่ทางพุทธศาสนามีคำศัพท์เรียกว่า  
เป็น ขณิกวาท แปลว่าเป็นคำสอนที่ให้  
แยกแยะวิเคราะห์หรือออกเป็นขณะ ๆ

ผู้ถาม            หมายความว่า เป็น ๓ ขณะจิต แต่ใน ๓ ขณะ  
จิตนี้ต่างก็อยู่ใน กระแสจิตที่เกิด-ดับต่อเนื่อง  
ใช้ไหม

พระราชฯ       ก็เป็นกระแสจิตที่เกิด-ดับต่อเนื่องกันไป

ผู้ถาม            เป็นกระแสเดียวกัน แต่ว่าเกิด-ดับ

พระราชฯ       จะเรียกว่าอย่างนั้นก็ได้ เป็นกระแสเดียวกันก็  
ได้เรียกว่ากระแสเดียวกันก็ถูก เมื่อเราพูดในแง่  
กระแส ทำให้เกิดความรู้สึกต่อเนื่องกันอันนี้  
กลายเป็นว่ามีหลายกระแสแล้ว มีกระแสกรรม  
กระแสอะไรต่ออะไร มีกระแสกายค้วย กระแส  
รูปธรรมก็มี

ผู้ถาม            หมายความว่า มี ๓ ขณะจิตนี้แหละ แต่ว่ามันก็  
ยังเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกัน

พระราชฯ ไซ้ ก็ต่อเนื่องกันไป

ผู้ถาม ทัฬหี กระบวนการอันนี้แหละไซ้ใหม่ ที่เดการ์ต  
คิดว่าเป็นคน เป็นอัครตาขัณมา คล้ายๆ กับว่า  
มีเจ้าของกระบวนการขัณ

พระราชฯ ไซ้ ก็เลยนึกว่ามีเจ้าของกระบวนการขัณ คือมี  
ผู้คิดขัณมาแล้ว เพราะแกบอกว่ามัน แล้วก็คิด  
คิดอะไรล่ะ คิดเรื่องเทพ มันต้องมี ๓ อย่าง  
แต่ในความจริงนั้นเป็นแต่กระบวนการขัณที่ไหล  
เนื่องไป คือเวลาเรานึกถึงขัณก็เป็นขณะ  
หนึ่ง มันเกิดขึ้นในขณะนั้น แล้วมันก็ดับไป  
พอคิดถึงการคิดขัณมานี้ คิดถึงขัณไม่ได้ แล้ว  
ในขณะที่คิดถึงขัณ สองอันก่อนคือขัณคิดก็  
ผ่านไปแล้ว เป็นขณะจิตที่ต่อเนื่องกันไป แม้  
แต่เทพที่ว่าถูกเราคิด ก็เป็นเพียงแต่ความคิด  
ไม่ใช่เทพจริง คือว่า จิตนั้นมันเป็นไปอย่างรวดเร็ว  
เรานั้นเอง เราผ่านขณะที่คิดขัณมาถึงสิ่งต่างๆ  
นั้นได้อย่างรวดเร็วต่อเนื่องกันไป มันก็ออกเป็น  
ภาพ

ผู้ถาม ความที่เข้าใจในรูป ของการเป็น กระแสจิตอัน  
 เกี่ยวกันนั้นแหละ ทำให้สร้างอัคราขึ้นมา แต่  
 ว่าความจริงมัน ก็อยู่ใน รูป กระแสอัน เกี่ยวกัน  
 ไซ้ใหม่

พระราชฯ ๑ เรียกกันอย่างธรรมดา เรียกได้ว่าเป็นกระแส  
 เพราะมันต่อเนื่องกันไปเราก็ใช้คำกัน อย่างนั้น  
 เรียกกระแส

ผู้ถาม เข้าใจว่าคนที่ใช้อัตตาไหล ก็คงจะเป็นอย่างนั้น  
 คือว่ามันก็เป็นรูปกระแสจริง แต่ว่ามันก็ต้องมี  
 เจ้าของกระแส

พระราชฯ ๑ เอาอีกละ นี่มันยุ่งตรงนี้เอง

ผู้ถาม ความจริงมันตรงนี้ไซ้ใหม่ แม้ตั้งแต่คิดว่ากระ  
 แสนั้นมันก็ไม่เป็นกระแส

พระราชฯ ๑ เอาละ เรายอมรับละว่าให้เป็นกระแสต่อเนื่อง  
 กันไป มันก็เป็นกระบวนธรรมไปเรื่อยๆ ที่นี้  
 ถ้ามันเป็นเจ้าของขึ้นมา มันจะยุ่ง ยุ่งอย่างไร  
 กระบวน การ ธรรมชาติ มันจะ เป็น ไปตามเหตุ  
 บังคับต่างๆ ไม่ได้ ถ้ามีเจ้าของ เพราะคำว่า

เจ้าของนี่เสียดังความสามารถที่จะบังคับบัญชา  
 ได้ด้วย เจ้าของนี่ก็จะทำให้กระบวนการนี้ไม่  
 เป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่ให้เป็นไปตามความ  
 ต้องการของมันได้ใช่ไหม ที่นี้ก็ไม่ต้องเป็นไป  
 ตามเหตุปัจจัยแล้วเจ้าของกระแสจะหยุดกระแส  
 จะเปลี่ยนกระแส จะพักกระแสเมื่อไรก็ได้ เอา  
 ละเจ้าของก็มีได้ แต่ก็เป็นเจ้าของจอมปลอม  
 คือตัวความยึดถือตัวอุปาทานนั้นแหละเป็นเจ้า  
 ของ เราเกิดยึดถือขึ้นมา ความจริงอุปาทาน  
 นี้ก็เป็นตัวธรรมอันหนึ่ง แล้วก็เป็นเหตุปัจจัย  
 ได้ในกระบวนการนี้ด้วย เป็นเหตุปัจจัย  
 อย่างหนึ่ง

ผู้ถาม

ตกใจที่ท่านพูดถึงกระแสกรรม ที่ท่านบอกว่า  
 กระแสกรรมที่เกิด-ดับ เกิด-ดับ ตอนนั้นถ้า  
 เผื่อว่า เมื่อส่งผลแล้วยังจะต้องเป็นอยู่ใน  
 สภาวะที่เกิด ดับ ๆ ต่อไปอีกหรือไม่ หรือว่า  
 จบไปแล้ว มีการดับสูญไหม



พระราช ๗ ที่บอกว่ากรรมให้ผลแล้วหมดไป อาตมาว่าเรา  
มองได้ ๒ แฉ่ง อันหนึ่งเรามองในแง่เป็นผล  
กรรมภายนอก เป็นผลที่เรามองเห็นภายนอก  
ซึ่งก็คือการได้ประสบเหตุการณ์อะไรอย่างหนึ่ง  
เท่านั้นใช่ไหม

แต่ที่จริงกระบวนการของกรรมที่แท้มัน  
อยู่ในกระบวนการ ของ อັตภาพ ที่เรียกว่า เป็น  
ขันธ ๕ นั้นมันมีผลอยู่แล้ว แล้วผลนั้นมันก็ต้อง  
ต่อเนื่องไปนี่คือแง่ที่ ๒ ที่เป็นไปภายในกระ-  
บวนการเอง เหมือนอย่างกับว่า เราได้ทำกรรม  
คือ ความโกรธ ถ้าทำรุนแรง ก็หมายความว่า  
เราได้แสดงออกทางกาย วาจาด้วย โดยอาจจะ  
กระทำการเบียดเบียนทำร้ายเขาหรือพูดคำรุนแรง  
ออกไป เจตนาที่จะทำให้ออกมาเป็นการ  
กระทำทางกายวาจาได้นั้นมันแรงใช่ไหมนี่แหละ  
คือกรรมแล้ว

การสั่งสมกรรมอย่างนี้ไว้ทำให้จิต  
มันกร้าวขน ทำให้อุปนิสัยมันแข็งกระด้าง  
อะไรต่ออะไรนี้ มันมีผลอยู่ในตัวเลย

ไม่ว่าจะได้รับผลข้างนอกหรือไม่ได้รับ  
 ผลกรรมอันนี้ ที่เป็นไปภายในกระบวนการ  
 การมันมีอยู่ตลอดเวลาใช่ไหม มันสั่งสม  
 อยู่แล้วมันสร้างเป็นนิสัยของเรา ถ้าเรา  
 ไม่เปลี่ยนคือไม่เกิดเจตนาที่โน้มน้าว  
 กระแสไปทางอื่นมันก็จะโน้มไปในทาง  
 ที่เคยสั่งสมไว้ เราคิดใคร่ครวญ  
 บ่อยๆ จนกระทั่งแสดงออก ด่าบ้าง ทำ  
 ร้ายบ้าง รุนแรงอะไรต่างๆ เรื่อยๆ มัน  
 ก็เคย สั่งสมกันไปอย่างนี้ใช่ไหม มันก็  
 จะโน้มน้าวไปทางนี้ ผลของกรรมจะมีในที่รูป  
 นี้ คือความไม่สบายใจ ความร้อนใจอะไร  
 ต่างๆ มันมีมาของมันเองในตัวของมันอยู่  
 เรื่อยไป ไม่ว่ามันจะได้รับผลภายนอกหรือไม่  
 ในแง่นี้ได้รับผลอยู่เรื่อยไปเลย แล้วอุปนิสัย  
 อะไรต่ออะไร ลักษณะรูปแบบของ  
 พฤติกรรมของเรา มันก็จะออกในรูป  
 อย่างนั้นเรื่อยไป ได้ผลก็มีผลเกิดขึ้น

อยู่ตลอดเวลา ในแง่รับผลเรื่อย ไม่ต้อง  
 มองในแง่รับผลข้างนอกก็ได้ ที่รับผลข้าง  
 นอกนั้นเป็นอีกชั้นหนึ่ง เป็นชั้นรองชั้นนอก  
 ออกไป เราอาจจะรับผลจากการที่เราสร้าง  
 นิสัยอย่างนั้นอยู่เรื่อยไปทั้งผลข้างในและผล  
 ข้างนอก เช่นว่า เรามีนิสัยรุนแรงข้างใน  
 เรารับผลโดยพบเห็นอะไร นึกคิดอะไร  
 ก็ปรุงแต่งไปในทางรุนแรงและจะแสดง  
 ออกรุนแรง ใจร้อนแรงวุ่นวาย ส่วน  
 ภายนอก มันก็มีโอกาสรับผลรุนแรงตอบ  
 มาเรื่อยเหมือนกัน มีการกระทบกระทั่ง  
 เกิดบ่อย เดียวก็กระทบ เดียวก็กระทบ  
 เดียวก็กระทบ เกิดเรื่องกับคนนั้นคนนั้น  
 เรื่อยไป

ผู้ถาม

ถ้าอย่างนั้นกรรมอีกประเภท ประเภทที่เรียกว่า  
 อโหสิกรรม ตามไม่ทันก็ไม่ส่งผล จะอธิบาย  
 อย่างไรคะ

พระราชฯ

อันนี้ท่านมองในแง่ผลข้างนอกคือ กรรม  
 ประเภทที่สั่งสมภายในซึ่งอยู่ในตัวแต่ไปสัมผัส

กับผลภายนอก คือกรรมที่สั่งสมไว้นี้ มันมี  
 ทุกอย่าง อะไรที่เราทำผ่านไปแล้วมันไม่มีลืมไป  
 เลย กรรมประเภทหนึ่งคือ กรรมสั่งสมแบบ  
 อุปนิสัย ฟันนิสัยที่มันทำให้บุคคลิกอะไรต่อ  
 อะไรของเราเปลี่ยนแปลง เปรียบเหมือนขับ  
 รถเรื่อยไปบนถนน ก็มีผลให้ใกล้จุดหมายปลายทาง  
 เข้าไปทุกที ส่วนกรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ  
 กรรมที่ทำอย่างที่เราเรียกว่าเป็นชั้นเป็นอัน เป็น  
 การกระทำออก แสดงออกมาซึ่งมีผลเข้าไปใน  
 จิตของเราอย่างรุนแรง เปรียบเหมือนอย่างรถที่  
 แล่นไปบนถนน แล้วไปถึงแห่งหนึ่งมันตก  
 หลุมตกบ่ออย่างรุนแรง อันนี้มันก็เป็นส่วน  
 หนึ่งในกระแสของการที่เราวิ่งรถไปนั้นแหละ  
 แต่ตอนที่มันไปตกหลุมอย่างรุนแรงมันจะไปมี  
 ผลต่อส่วนประกอบอะไรบางอย่างไว้ไซ้ใหม่  
 ซึ่งไปถึงวันเวลาหนึ่ง ขณะที่เรากำลังแล่นรถอยู่  
 อาจพรวดพรากเกิดอุบัติเหตุ เช่นรถอาจพลิก  
 ค่ำวกลงไปปรากฏว่ามันเป็นเพราะผลกรรมที่ไป

ตกหลุมไว้ ซึ่งทำให้ส่วนประกอบอันหนึ่งชำรุด  
ไปโดยเราไม่รู้ตัว แล้วอันนั้นจะปุบปับแสดง  
ผลขึ้นมา เราไม่รู้ตัวเลยใครมลงไปเลย นี่เรียก  
ว่ากรรมมันตัดรอน ที่กรรมที่เราทำตามปกติ  
คือวิ่งรอนนั้นมันก็จะส่งผลเรื่อย แต่มันยังไม่  
ทันส่งผลตลอดถึงจุดหมายปลายทางเลย อันนี้  
มันมาตัดเสียแล้ว

ผู้ถาม

ก็เลยไม่ต้องส่งผลหรือ

พระราชฯ

กรรมที่ส่งมานี้ กรรมที่ไปตกหลุมนี้ การตก  
หลุมอย่างรุนแรงส่งผลเสียในระหว่างนี้ รตนัน  
อาจยังไม่ถึงที่หมาย กรรมอีกอย่างคือการขับ  
รถมุ่งไปซึ่งจะให้ถึงที่หมายก็เลยกลายเป็นโหล  
กรรมไป

ผู้ถาม

แล้วมันก็เลยไม่ได้ส่งผลต่อไปใช่ไหม กรรมที่  
ว่ามีอะไรมาตัดรอนเสียก่อน

พระราชฯ

อ้อ กรรมอื่นสิ กรรมอีกอย่างที่กำลังเดินอยู่  
ถูกรณอันนั้นมาตัดเสียก่อนอันนั้นก็เลยเลิก  
อันเดิมที่ให้ผลอยู่ที่พลอยหยุดไปถ้าย

ผู้ถาม : แล้วกรรมอีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่า กรรมที่  
ตามไม่ทัน จะอธิบายอย่างไร

พระราชฯ : อ้อ! อย่างนี้เขาเรียกว่า มองกันในระหว่างต้น  
หมายความว่าชาตินี้ถ้าไม่มาเจออันนี้เสีย ก็มี  
หวังไปเจออันนั้น เมื่อเจออันนี้เสียก็เลยไปได้  
เจออันนั้น เรียกว่าตามไม่ทัน หรือไม่ถึงจุด  
หมายเสียก่อน บางทีจวนจะระเบิดยังไม่ทัน  
ระเบิดเลยรอดไป

ผู้ถาม : ถ้าอย่างนั้นก็แสดงว่ากรรม ๑๒ ประเภท มี  
ประเภทหนึ่งที่เรียกว่าอโหสิกรรม คือกรรมที่  
ตามให้ผลไม่ทันแล้วก็เลิกกันไปนั้นมิใช่ไหม

พระราชฯ : ก็คือมี ในเมื่อมองกรรมตามหลักกรรมหยาบๆ  
ที่รับผลชั้ๆ ออกมาให้เห็นภายนอกเป็นชั้น  
เป็นอัน แต่ที่จริงจะว่ามันมีผลอยู่ตลอดเวลา  
อยู่ก็ได้ เช่นอย่างที่ระเบิดนั้นก็ถือเป็นผลร้าย  
มีผลอยู่แล้วนั่นเองแต่ยังไม่ปรากฏผลภายนอก  
เป็นระเบิดแล้วรตพลึกคว่า อีกตัวอย่างสมมติ  
รถคันนี้ คนขับแกลไปมีเรื่องโกรธเคืองไว้กับ

คนอื่น จึงมีคนมาชும்ตักยิงแกอยู่ ที่นี้เผอิญ  
รถคันนั้นไปพลกเสียก่อน ตาคคนที่ไปรอชும்ยิง  
เลยไม่ได้ยิง อันนี้ถูกในแง่นั้นก็เลยไม่มีผล  
กรรมไปเลย

ผู้ถาม ก็กลายเป็นว่ากรรมประเภทที่ไม่ให้ผล

พระราชฯ ใช้ในแง่นี้ เรามองในแง่ผลที่ได้รับภายนอก  
หรือผลหยาบๆ แต่ว่าผลที่มันเป็นไปในกระแส  
ของมันที่สร้างบุคคลิกอะไรต่ออะไร นี่มันมี  
ใช้ใหม่ มีไปเรื่อย ๆ มองได้ ๒ ชั้น

ผู้ถาม สรุปลงก็เลยมีกรรมประเภทที่ไม่ส่งผลภายนอก

พระราชฯ ใช้อย่างที่ชี้แจงมาแล้ว การแบ่งกรรมแบบนี้  
อยู่ในเรื่องกรรม ๑๒ ซึ่งท่านพระพุทธโฆษา  
จารย์เป็นผู้รวบรวมขึ้นภายหลัง เมื่อ ๕๐๐ ปี  
หลังพุทธกาล

ผู้ถาม ท่านกรุณาอธิบายที่พูดถึงอโหสิกรรมอีกครั้งหนึ่ง  
ท่านบอกว่าถ้ามองระยะสั้นก็เรียกว่าเป็นกรรม  
ตามไม่ทันก็เป็นอโหสิกรรม ท่านจะหมาย  
ความว่าอย่างนี้หรือเปล่า ว่าถ้ามองระยะยาว

ความจริงแล้ว กรรมทุกชนิดให้ผลทั้งสิ้นไม่มี  
กรรมใดที่ไม่ให้ผล

พระราชฯ มันมีผลตั้งแต่ขณะที่ทำแล้ว

ผู้ถาม ไม่มีกรรมชนิดไหนที่ไม่ให้ผลใช่ไหม

พระราชฯ อย่างนี้ถูกต้อง เพราะกรรมเกิดขึ้นแล้วก็ต้องมีผล  
แต่ที่เห็นผลที่เรามองเป็นชั้นเป็นอันออกมา  
ไม่เห็น อย่างที่ว่าเราโกรธกับใครไว้ อะไร  
อย่างนี้ ความโกรธนั้นมีผลแล้วแหละ แต่ที่จะ  
ไปออกผลให้เขายิ่งนั้นมันไม่เห็น

ผู้ถาม ถ้าอย่างนั้น ก็ต้องว่าอโหสิกรรมมันมีขอบเขต  
เฉพาะข้างนอก

พระราชฯ มองกันในแง่ผลหยาบ แต่จะมีได้อีกอย่าง แต่  
อันนี้ไม่จำเป็นต้องเรียกว่าอโหสิกรรม คือเรา  
ต้องพูดถึงว่าตามที่พระพุทธโฆษาจารย์ท่าน  
รวบรวมไว้ด้วยนะ ท่านเรียกว่ากรรม ๔,๓  
หมวด โดยไม่เรียกกรรม ๑๒, กรรม ๔ กรรม  
๔ ที่นี้กลับกลายเป็นหลักกรรม ตามพุทธพจน์  
เราเคยพูดกันว่ากรรมล้างไม่ได้ ใช่ไหม แต่



ความจริงมันมีอยู่เหมือนกันที่พุทธพจน์  
ตรัสไว้ทำนองว่ากรรมล้างได้เหมือนกัน  
ก็อย่างการฝักอบรมจิตของตนอย่างแรง  
กล้า ถ้าทำอย่างใดแล้วก็มีผลในการหัก  
ล้างผลของกรรม อย่างท่านตรัสเรื่อง  
เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ  
อะไรพวกนี้ท่านว่ากรรมที่เล็ก ๆ น้อย ๆ  
ไม่รุนแรงมันก็หมดผลไปเลย

ผู้ถาม

ถ้าไม่มีผลนี้เรียกว่า ยังอยู่ในกระบวนการเกิด-  
กับ หรือกระแสกรรมใหม่

พระราชฯ

อันนี้ถ้าหากว่าเราจะเทียบนะ ในกระบวนการนี้  
แหละมันมีการเปลี่ยนแปลงได้ใช่ไหม เหมือน  
อย่างสมมติว่าในกระบวนการของเราเป็นอย่าง  
นี้ แต่เรามีน้ำยาเคมีอยู่อย่างหนึ่ง ต่อมาเราใส่  
น้ำยาเคมีชนิดนี้เข้าไป มีทั้งอย่างที่ทำให้เจือ  
จาง และอีกอย่างนำปฏิกิริยาล้างอันนี้ไปได้เลย  
นี่คือ เราทำกรรมอีกอย่างที่มาล้างกรรมน  
ี้ได้ มันก็เป็นกรรมเหมือนกัน เพราะ

ฉะนั้นกรรมทุกอย่างมีผลก็ถูก แม้ใน  
 หลักธรรมดาตว่ามนายาเคมี แล้วนายา  
 เคมีอีกชนิดหนึ่งมาล้างมันก็มีผลของมัน  
 อยู่ มันมีผลที่ทำให้ปฏิกิริยากับอันใหม่มัน  
 มีผลทุกอันแหละ แต่ทีนี้ในกรณีที่ทำ  
 ปฏิกิริยาอันนั้นเราเรียกได้ว่า หหมดไปเลย  
 ไข้ใหม่ เราเรียกว่าอโหสิกรรม ก็เป็น  
 แบบนั้น ซึ่งก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน  
 นั้นแหละคือทุกอย่างต้องเป็นไปตามเหตุ  
 ปัจจัย ไม่ใช่หมายความว่ามันหมดไปเอง  
 อีกลักษณะหนึ่งที่อธิบายกับอโหสิกรรมนั้น  
 หมายความว่าผู้ที่ได้นิพพานแล้วกรรมก็ตามไม่  
 ทันอย่างนั้นก็ไข้ใหม่

ผู้ถาม

พระราชฯ

อันนั้นเรียกว่าล้มเลิกกันไป ถึงจุดหมายสุดท้าย  
 เลิกใช้รถแล้ว ยางหรือส่วนข้างรถไม่มีโอกาส  
 ทำอะไรเขาอีก อ้อ ขอแทรกอีกหน่อยที่จริง  
 อโหสิมันแปลว่าได้มีแล้ว คือมันได้มี  
 แล้วให้ผลไปแล้ว

ผู้ถาม

คือให้ผลตั้งแต่ตอนที่กำลังทำกรรมนั้นอยู่เลย อันนี้สงสัยภาษามายังไว้อีกหรือเปล่า ที่ว่าเรื่องอโหสิกรรมนั้นคือไม่เอาเรื่องกัน ชาวบ้านเข้าใจว่าอย่างนี้ เพราะฉะนั้นก็เลยอาจจะทำให้เข้าใจว่า ทำกรรมแล้วพอกันไปเกิด คือเกิดอย่างนี้เกิดขึ้นมาพอกรรมตามไปพบเข้าก็ไม่ได้ให้ผลแก่กัน บอกว่าอโหสิกันนะ เพราะคิดว่ากรรมกับคนมันอยู่นคนละส่วน คนกับกรรมแยกกัน แต่เรื่องของกรรมจริงๆ นั้น กรรมกับคนหรือชีวิตของคนนั้นมันไม่ได้แยกกันเลย

พระราชฯ คนก็เลยมักคิดว่าอโหสิกรรมคือ อยู่กันคนละทาง เลิกแล้วกันไป นี่ก็เป็นคำพูด สำหรับใช้ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปเสียแล้ว ไม่ใช่เรื่องของกรรมโดยตรง แต่มันมีผลความคิดที่ว่าเลิกแล้วกันไม่เอาเรื่องต่อไป ก็เป็นกรรมใหม่อีก แต่เป็นกรรมฝ่ายดี

เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วมันก็ย่อมมีผลเป็น  
ธรรมดา

ผู้ถาม

รู้สึกงาที่อธิบายกันมาจะเป็น ๒ อย่างใช่ไหม  
คืออธิบายว่าให้ผลแล้วประการหนึ่ง อีกประ-  
การหนึ่งก็คือไม่มีโอกาสจะให้ผล เมื่อเป็นพระ  
อรหันต์ กรรมก็หมดไปเพราะกรรมตามไม่ทัน  
ไม่มีโอกาส

พระราชฯ

นี่ก็เป็นการพยายามอธิบาย ก็นำเอาเรื่องเกี่ยว  
กับการบรรลุนิพพานเข้ามาผสม

ผู้ถาม

อันนี้จะถือว่าเป็นการรับกัน ได้ไหม วิธีการ  
อันนี้

พระราชฯ

ตามหลักการ พอบรรลุนิพพานก็เท่ากับหักล้าง  
กรรมกันไปในตัวเป็นกิริยาใหม่ที่รุนแรงที่มา  
ล้าง จะถือว่าเป็นน้ำยาเคมีก็ได้ที่สามารถล้าง  
อันเก่าได้หมดเลย ถ้าจะแยกกรรมเป็นว่ากรรม  
ดำ กรรมขาว กรรมไมดำไมขาวเป็นไปเพื่อ  
ความสิ้นกรรม ก็เรียกได้ว่าเป็นกรรมที่หัก  
ล้างกรรม ในภาษาวิชาการท่านเรียกว่าสิ้น

กรรมไม่เรียกว่ากรรมตามไม่ทัน แต่จะ  
 พุดแบบภาพพจน์อย่างนั้น ก็คงไม่เสีย  
 หายอะไร เพียงแต่ให้เข้าใจรู้เท่าทันภาษาพุด  
 แม้แต่โศกกรรมตามภาษาชาวบ้านที่จริงมันก็  
 อยู่ในกระบวนการของกรรม เราจะเห็นว่าเวลา  
 เรามีเรื่องโกรธเคืองหรือทำอะไรกันไว้ ๒ ฝ่าย  
 ก็เกิดอาฆาตเค้นเคืองกันความรู้สึกในใจมันก็มี  
 ทัฬหะพอเรามีเจตนาขึ้นมาว่า แหม เรื่องนี้อย่า  
 ไปเอาเรื่องกันเลยแก่นกรรมใหม่มันก็เกิด นี้เรา  
 สร้างกรรมฝ่ายตรงกันข้ามขึ้นมาแล้ว ปฏิกริยา  
 ก็หักล้างกัน เวลาเราไปพุดกับเขาว่า เลิกแล้ว  
 กันนะ นี่ก็เป็นกรรมเหมือนกันนะ กรรมที่  
 ไซ้ใหม่ กรรมดเกิดขึ้นมาหักล้างกลบ  
 กรรมไม่ดีพับไม่ออกผลไปเลย แต่ว่ามัน  
 ไม่ใช่หายไปเลย ก็เป็นอันว่าเราได้เคย  
 สร้างความรู้สึกไม่ดีหรือโกรธเคืองกันไว้  
 แม้แต่เวลาไปโศกกันนี้ ความรู้สึก  
 อะไรบางอย่างมันก็ยังมึนเหลืออยู่บ้าง แล้ว

แต่ว่ากรรม<sup>นี้</sup>จะแรงแค่ไหน ถ้าหากอันเก่า  
 มันแรงมาก การอธิษฐาน<sup>นี้</sup>ก็อาจจะลบล้าง  
 ความรู้สึกอันนั้นได้ไม่หมด แต่ถ้าหากว่าการ  
 กระทำครั้งใหม่<sup>นี้</sup>ที่มีเมตตาต่อกัน มีความรู้สึก  
 ดีต่อกันมันแรงมาก ก็อาจจะทำให้ความรู้สึก  
 อันนั้นเกือบจะหมดไปเลย แล้วบางทีกลับมี  
 ผลในทางดีก็ได้ เข้าหลักที่ว่ากุศลเป็น  
 บัณฑิตแก้กุศลได้ บางทีที่โกรธกันไว้ เคย  
 ชักเคืองกันนี่นะ บางทีมันเป็นบัจฉัยให้เกิดความ  
 รู้สึกอีกอย่างที่ดีขึ้นมาทำให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นก็ได้  
 เพราะฉะนั้นมองกรรม<sup>นี้</sup>ไม่ใช่ว่าจะต้องออกรูป  
 เดียวกันหมด มันเข้าในรูปที่ว่ากุศลเป็น  
 บัจฉัยแก้กุศลได้ มีบางรายที่เคยมีเรื่อง  
 โกรธเคืองกัน แล้วต่อมาเปลี่ยนมาเป็น  
 สนิทสนมรักกันจริงเลยก็มี มันก็เป็น  
 เหตุบัจฉัย ทุกอย่างมันก็เป็นไปตามบัจฉัย  
 ๕๕ เหตุบัจฉัยที่สำคัญคือปัญญา ความ

เข้าใจ บัญญา<sup>๕</sup> เป็นตัวสำคัญมากในการ  
ล้างกรรม เป็นตัวสำคัญที่สุด

ผู้ถาม

ทุกอย่างในพุทธศาสนาเป็นที่บัญญัติทั้งนั้น มัน  
ถึงจะสำเร็จไซ้ไหม

พระราชฯ นั้นเป็นขั้นสุดท้าย แต่ในระดับต้น ๆ นี้  
ศรัทธาสำคัญมากเหมือนกัน ระดับโศดา-  
บัน<sup>๕</sup> ศรัทธาสำคัญมาก เพราะว่าผู้ที่มี  
ศรัทธาสูงสุดคือพระโศดาบันเขาเรียกว่า  
อเวจปสาทะ หรือ อจลศรัทธา คือ  
ศรัทธาไม่มีหวั่นไหวระดับพระโศดาบัน แต่ทำ-  
ไมศรัทธาจึงไม่หวั่นไหว เพราะมีปัญญา  
เป็นเครื่องรองรับแล้ว ก็ให้เห็นเหตุผล  
ต่าง ๆ ว่ามันเป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างนั้นเรียก  
ว่า ศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย เชื่อมั่น  
แน่นแน่เลย มีความเข้าใจรองรับอยู่ แต่ว่ายัง  
อยู่ในขั้นศรัทธาอยู่นั่นเอง จนกระทั่งมาถึง  
พระอรหันต์ จึงจะเป็นอย่างที่พระสารีบุตร  
กล่าว คือ พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า เราว่า

อย่าง<sup>๕</sup> เธอเชื่อใหม่ว่าเป็นอย่าง<sup>๕</sup>นั้น พระ  
 สารีบุตรก็ทูลว่า ข้าพระองค์ก็เห็นว่า<sup>๕</sup>เป็น  
 อย่าง<sup>๕</sup>นั้น แต่ทว่าอย่าง<sup>๕</sup>นี้มิใช่<sup>๕</sup>ว่าไปตามที่  
 เชื่อดูพระองค์ แต่เพราะเห็นประจักษ์  
 ด้วยตนเอง คือ<sup>๕</sup>พินชนเชื่อ<sup>๕</sup>ไม่ใช่<sup>๕</sup>ไม่เชื่อ  
 ความหมายคนละอย่าง ไม่ใช่<sup>๕</sup>ไม่เชื่อ แต่หมาย  
 ความว่าไม่ต้องอาศัยความเชื่อ คือ<sup>๕</sup>ชั้นอรหันต์<sup>๕</sup>  
 ไม่ต้องอาศัยความเชื่อ แต่ชั้นพระโสดาบัน<sup>๕</sup>  
 ยังต้องใช้ความเชื่ออยู่ เพราะฉะนั้นในทาง  
 พระพุทธศาสนานสูงสุดก็บัญญัติ แต่ก็  
 ไม่ใช่<sup>๕</sup>ว่า ศรัทธาไม่สำคัญ สำคัญมาก  
 ผู้ถาม คนที่เป็นถึงชั้นพระอริยบุคคล โดยไม่ได้ผ่าน  
 ชั้นศรัทธา เคยมีไหมคะ อย่างพระพุทธเจ้าก็  
 ก็ทรงบรรลุอริยมรรคด้วยบัญญัติ คือไม่ได้มี  
 เบื้องต้นจากศรัทธาในอะไร  
 พระราช ๗ ก็ถ้าเราพูดแบบง่าย ๆ ก็บอกว่าตรัสรู้เลยทันที  
 เป็นไปได้



ผู้ถาม : แต่ทรงใช้สติปัญญาใคร่ครวญ แต่ทำไมไม่ได้ไป  
ศรัทธากับอะไรกับสิ่งไหน

พระราช ๑ ก็ถูก มีอย่างนั้นะ หลักตอนต้นก่อนที่จะเกิด  
สัมมาทิฐิ ท่านเรียกว่า มีปัจจัยแห่งสัมมา  
ทิฐิ ๒ ประการคือ หนึ่ง กัลยาณมิตร  
เป็นปัจจัยประเภทศรัทธา กัลยาณมิตร  
นี้แหละจะนำไปสู่ศรัทธา เราจะต้องมี  
ศรัทธาคือมีครู มีอาจารย์ มีผู้แนะนำสั่ง  
สอนเราทำให้คำสั่งสอนที่ดีแล้วเราเชื่อก็  
นำไปสู่ความเข้าใจถูกต้อง นี่เป็นไป  
ตามแนวศรัทธา ที่นี้อีกอย่างเรียกว่า  
โยนิโสมนสิการ คือการใช้ความคิดเป็น  
ท่านบอกว่า คนประเภทอย่างพระพุทธเจ้า  
พระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ผ่านกัลยาณมิตร ก็ไม่  
ต้องผ่านขั้นศรัทธา คือเข้าโยนิโสมนสิการ  
แล้วไปสัมมาทิฐิเลย ก็เป็นไปได้

ผู้ถาม : แต่ต้องเป็นคนระดับพระพุทธเจ้า หรือพระ  
ปัจเจกพุทธเจ้า แล้วอย่างระดับ พระโสคาบัน

หรือพระสกทาคามี หรือพระอนาคามี นี้ยัง  
ต้องผ่านศรัทธาอยู่ใช่ไหมคะ

พระราชฯ อ้อ ต้องผ่านอยู่แล้วละ ถ้าเป็นพระโสดาบัน  
ก็แสดงว่ามาตามสายศรัทธา ถ้าคนทั่วไปโดย  
ปกติก็เป็นอย่างนั้นเราจะใช้ความคิดเองเป็น เจ้า  
สู่ทางที่ถูกยากหน่อย ก็เหมือนกันว่าจะเริ่ม  
เดินทางไปถูก คนทั่วไปต้องอาศัยมีคน  
บอกเล่าบ้าง อ่านหนังสือบ้าง แผนที่  
บ้างอะไรอย่างนี้ ที่จะคิดสับสนด้วยตน  
เอง จนกระทั่งไปพบทางที่ถูกเข้าเองนี้  
ยาก โดยทั่วไปก็ต้องมีคนนำทางก่อน  
นำทางโดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง เช่น  
อ่านหนังสือบ้าง ดูแผนที่ แต่พวกที่ดู  
แผนที่ก็มีกัลยาณมิตรที่ขาดกำลัง เหมือน  
อย่างคนที่ไปถึงทางแล้ว ไม่มีคนนำ  
ทางที่ตนเชื่อถือ ไม่สนใจ เดินทางไม่  
สนใจ เดินทางไม่มั่นใจ ไม่แน่วแน่ ไม่  
รู้สึกเข้มแข็ง ที่จะเดินตรงแน่วไปเลย

อาจจะถึงเลหอรูสึกหวัน ๆ อยู่เป็นต้น  
 แม้จะได้ดูแผนที่ ไปถึงทางแล้วก็ยังไม่  
 ค่อยอุ่ใจ แต่ถ้ามีคนที่เราเชื่อใจ มันใจ  
 ว่าเขาเดินทางนี้มาจนชำนาญแล้วเขาธุ้แน่นอน  
 เราจะสบายใจ อุ่ใจ มีความกล้าหาญ เกินได้  
 อย่างมันคงไปเลยไซ้ใหม่ สำหรับคนทั่วไป  
 ก็ลายมมิตรจึงสำคัญมาก หลั้พระพุท  
 ศาสนา ที่จริงนั้นมาก เดียวนี้เราเน้นมรรค  
 กัน โดยลัมบัจจย ๒ อย่างแรก พระพุทเจ้า  
 เน้นเรื่องบัจจยสัมมาทิฎฐิ ๒ อย่างนี้ ก็ลายม  
 มิตรกับโยนิโสมนสึการ ที่จริงนคอดัว  
 หลั้การที่จะสร้างการเดินทางหรือการ  
 ศึกษา แม่มองในแง่การศึกษา นี้ก็สำคัญ  
 ที่สุด พอเขาดึงสัมมาทิฎฐิ ก็เป็นเรื่อง  
 ภายในตัวบุคคลแล้วนะ คนอื่นเข้าไป  
 เกยวข้องไม่ได้แล้ว สัมมาทิฎฐิมันอยู่  
 ในตัวเขาเป็นความเข้าใจถูก แต่สัมมา-  
 ทิฎฐิจะเกิดขึ้นได้อย่างไร นี้ขิเราไม่

ค่อยพิจารณากัน เราจะไปเอาแต่ว่า ต้อง  
 มีสัมมาทิฏฐินะ มรรคมีองค์ ๘ ประการ  
 มีอย่างนี้ ๆ นะ แต่เราไม่คิดว่าการทำงาน  
 มีสัมมาทิฏฐิได้ จะต้องทำอะไร นั่นคือ  
 จุดที่พระพุทธเจ้าเน้น ที่จริงเป็นหลักสำคัญ  
 มาถึงตอนนั้นก็รู้สึกว่าเป็นเรื่องอยู่ในใจ คิด  
 อยู่ในใจเหมือนกันว่า ในฐานะภาควิชาปรัชญา  
 และศาสนา ก็มีหน้าที่เกี่ยวกับการส่งเสริม  
 พัฒนาบุคคลิกภาพจริยธรรมอะไรทำนองนี้ บาง  
 ที่ก็สงสัยว่า เราจะมึ่วิธีการที่จะพัฒนาหลัก  
 ธรรมหรือปลูกฝังคุณธรรมแก่นิสิต นักศึกษา  
 ได้อย่างไร อย่างเช่น การจัดกิจกรรม  
 เกี่ยวกับจริยธรรมนี้ สมมติว่าถ้าไม่มีการ  
 กระเกณฑ์หรือว่าอะไรทำนองนี้บ้าง ก็รู  
 สึกว่าจะไม่ค่อยมีคนมาฟังกัน ก็กำลัง  
 คิด ๆ กันอยู่ว่าเราจะมึ่วิธีการอะไรที่จะ  
 ส่งสอน หรือว่าวิธีการที่จะปลูกฝัง  
 จริยธรรมให้แก่ นักศึกษา บางท่านก็บอก

ผู้ถาม

ว่าเรื่องจริยธรรม เรื่องศาสนานควรว  
จะปล่อยให้เป็นเรื่องของเสรีภาพให้เขา  
ศรัทธาเอง

พระราช ๑ เราจะมองในแง่หนึ่งก็ถูก คือเราให้  
โอกาสเขาคิดใช้ใหม่ แต่ว่ามันก็ต้องมี  
วิธีการช่วย ตามหลักที่ว่ามันก็ต้องมี  
กัลยาณมิตรมาช่วย ถ้าไม่มีคนจะชี้แนะ  
นำ ให้คลำทางไปเอง บอกให้มีเสรีภาพ  
นั่นนะ ก็เดินวนกันอยู่นั่นแหละ สมมติ  
ว่าอยู่ในป่า จะเดินออกจากป่ามีเสรีภาพ  
จะคิดก็คิดกันไป คิดกันอยู่นั่นแหละ  
แล้วก็เดินวนกันในป่า แต่ถ้าหากว่ามี  
กัลยาณมิตร คอยแนะนำบอกทางให้  
บ้าง มันก็คงจะดีใช้ใหม่

ผู้ถาม บางทีก็มีปัญหา คือ กัลยาณมิตรก็พยายามชี้หน้า  
ชี้ทาง แต่ท่านก็ไม่พยายามเดินกันอยู่นั่นแหละ

พระราช ๑ ก็...มันมีองค์ประกอบอยู่หลายอย่าง ที่เราเรียก  
ว่ามรรค นี่ก็เป็นองค์ประกอบของทางในแง่ที่

เป็นตัวทางแท้ ๆ ที่นี้ในการปฏิบัติ เราจะ  
 เห็นว่า พระพุทธเจ้ามาออกที่ไตรสิกขา  
 จะนำมรรคนั้นมาจัดใหม่เป็นไตรสิกขา คือ  
 จัดเป็นระบบการฝึกอบรมเอามาใช้ ระบบ  
 นี้ก็จะเริ่มด้วยศีล ที่นี้ในสมัยปัจจุบันนี้บางที  
 เรามีปัญหาว่า ถ้าเราจะมีระเบียบวินัยอะไร ก็  
 เกิดแง่ซันว่า มันจะไปขัดแย้งกับเสรีภาพอะไร  
 หรือไม่ มันเป็นปัญหาที่ต้องขบคิดกันว่าจะ  
 เอากันแค่ไหน ถ้ายุคปัญหาไม่ได้มันก็เดิน  
 ทางไม่ได้ เพราะหลักของพุทธศาสนาถ้า  
 จะมีการฝึกอบรมแล้วมันเริ่มด้วยศีล ถ้า  
 ศีลมันเริ่มไม่ได้มันก็ไปไม่ได้ ที่นี้ความสำคัญ  
 ในแง่ของทาง ถ้าพูดถึงทางแท้ๆก็จะพูดถึง  
 มรรค นี้ก็ไม่พูดถึงว่าเราจะใช้อย่างไรนะ พูด  
 ถึงองค์ประกอบของทาง คือตัวกระบวนการ  
 แท้ ๆ ท่านก็บอกว่ามรรคก็เริ่มที่สัมมาทิฐิ  
 หลักความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของทาง  
 เอง เพราะว่าเราจะต้องมีสัมมาทิฐิความ



โอกาสมากสำหรับทำความชั่วและถ้ามั่น  
 สมองความปรารถนามันก็อยากหรือโน้ม  
 ที่จะทำ- จิตใจบางที่มันก็ไม่เข้มแข็งพอ ทั้ง  
 ที่รู้ว่าไม่ดีแต่บางที่มีโอกาสก็ทำ ที่ไหนอะไรจะ  
 ช่วยแก้เรื่องนี้ ก็คือศีล ศีลนั้นมันเป็นตัวตัด  
 โอกาสที่จะทำความเสียหายได้แล้วก็จะคุมให้อยู่  
 ในขอบเขต ศีลคือวิธีการตัดโอกาสทาง  
 เสียทางชั่ว และเสริมโอกาสที่จะทำดี  
 เท่านั้นเอง ศีลมีความมุ่งหมายอย่างนี้ เมื่อเรา  
 จัดสรรสภาพแวดล้อมในทางดี โอกาสที่จะทำ  
 ชั่ว แล้วมาส่งเสริมโอกาสทำดีแล้ว เขาก็มี  
 โอกาสที่จะเดินมาทางนี้มากขึ้น นี่หลักของการ  
 ฝึกคน ถ้าเราจะนำทางเดินสำหรับคนหมู่มาก  
 อาจมาว่ามันต้องมีอันนี้ด้วย เรายอมรับไหม  
 ละ ธรรมชาติของคนที่ว่าเรามีจิตที่ต้องการ  
 สมองความปรารถนาของตนอยู่แม้เราจะรู้ว่าไม่  
 ดี แต่เมื่อมันสมองความต้องการ ถ้ามึโอกาส  
 ก็จะทำ คนเป็นอย่างนี้ไม่ใช่ไหม ถ้าเรายอม



รับอย่างนั้นแล้วต้องยอมรับหลักเรื่องศีล ก็คือ  
 ว่าเอาระเบียบวินัยมา ตัดโอกาส ทำความชั่วนั้น  
 เสีย แล้วส่งเสริมปัจจัยแวดล้อมให้ทำดี ถ้า  
 เราตกลงตามหลักการนี้ได้ ศีลก็ออกมาได้ ศีล  
 จะออกมารูปไหนก็ได้แล้วแต่ที่จะได้ผล ศีลก็เท่า  
 นั้นแหละ สารสำคัญคือสร้างปัจจัยแวด  
 ล้อมที่จะตัดโอกาสที่จะทำความชั่ว แล้ว  
 ก็สร้างปัจจัยแวดล้อมที่จะเสริมให้คนทำ  
 ความดีต่อไป การฝึกคนในชนนิกเป็น  
 เรื่องระเบียบวินัย วินัยระเบียบเหล่านี้ก็เพื่อ  
 อำนวยโอกาสให้คนทำความดีกันทั้งนั้น เหมือน  
 อย่างกับพระพุทธเจ้าตั้งคณะสงฆ์ขึ้นมา วาง  
 ระเบียบวินัยขึ้นก็เพื่อสร้างปัจจัยแวดล้อมที่จะ  
 ให้พระก้าวไปในทางปฏิบัติของพระได้ดี อัน  
 นี้ ถ้ารับหลักการอันนี้ก็จำจะต้องมีเรื่องศีล ถ้า  
 ไม่ยอมรับอันนี้ ก็ก้าวยาก ถ้าจะเอาแต่สัมมา  
 ทิฎฐิ เพราะต้องสร้างค่านิยมสร้างความสำเร็จ  
 ที่ถูกต้อง เมื่อเขามีค่านิยม มีทัศนคติที่ดีแล้ว

เขาก็จะทำตามนั้น แต่จะให้คิดต้องทำพร้อมกัน  
ไปทั้ง ๒ อย่างคือทั้งวินัยหรือศีล และการสร้าง  
สัมมาทิฏฐิโดยเฉพา ค่านิยม และทัศนคติที่ถูก  
ต้อง

ผู้ถาม เรื่องสร้างค่านิยมมันคงยาก เพราะรู้สึกว่าจะต้อง  
ขึ้นกับสิ่งแวดล้อมด้วย

พระราช ๗ แน่นอน ก็ต้องกลับมามีศีลอีกนั่นแหละ ที่นี้เรา  
เคยวินัยกำลังไม่เห็น ความสำคัญ ของศีลกัน แล้ว  
ไซ้ใหม่ เราจะให้มันเกิดขึ้นเอง ที่นี้ธรรมชาติ  
ของมนุษย์ ที่ว่านี้เราจะยอมรับกันหรือไม่

ผู้ถาม ธรรมชาติของมนุษย์ส่วนมากออกจะมีแนวโน้ม  
ที่จะทำความชั่วกันมากกว่า

พระราช ๗ ที่นี้ ถ้าหากว่าเราหย่อนในเรื่องศีล เราก็จะ  
ต้องมาระดมกำลังในด้านกัลยาณมิตร ที่นี้มันก็  
มาหนักแก่กัลยาณมิตร โดยเฉพาะครูอาจารย์  
ที่เกี่ยวข้องทางจริยธรรม เพราะจะต้องสร้าง  
กิจกรรมสร้างการกระทำอะไรต่าง ๆ ที่มาชักจูง  
เขา

การระดมกำลังในเรื่องนี้ก็หนักมาก ทำ  
 ได้เท่าไรยังไม่รู้ เพราะกัลยาณมิตรมีแต่ที่  
 โรงเรียนอย่างเดียวกันแข็งแรง กัลยาณมิตรทั่วไป  
 ไปในสังคม เช่นทางสื่อมวลชน ถ้าไม่มีเห็น  
 จะได้ผลน้อย ยิ่งในสังคมเช่นสื่อมวลชนนั้นมี  
 แต่ บาบมิตรด้วย ครูอาจารย์ก็เหลือความ  
 หมายน้อยเหลือเกิน ที่นั่นมันได้ทั้ง ๒  
 อย่างช่วยกันมันก็จะดีมาก คือบัจฉิเวด  
 ล้อมก็อำนวย สภาพความเป็นอยู่ก็อำนวย  
 แล้วตัดโอกาสเรื่องการทำคามชั่วมีทาง  
 ทำได้มาก อ้าว กัลยาณมิตรก็มีช่วยแนะ  
 ช่วยชี้ อะไรต่ออะไรก็ดีขึ้นอีก ยิ่งเรารู้  
 จุดที่จะสร้างค่านิยม ปลุกสัมมาทิฐิให้  
 เขาเข้าสู่บ้าน แล้วก็ให้เขามีโยนิโสมน  
 สติการ รู้จักคิดเองเป็นด้วย มันก็ช่วยกัน  
 อากมาว่าต้องประกอบกัน เราอาจจะ

๑. มีระเบียบวินัยอยู่บ้าง อาศัยเรื่องศีล  
สร้างปัจจัยแวดล้อมให้อำนวยโอกาส  
แก่ความเจริญงอกงามของจริยธรรม
๒. มีกัลยาณมิตร มีบุคคลที่ช่วยแนะนำ  
มีกิจกรรม มีอะไรต่ออะไร  
สร้างขึ้นมา มีหนังสือหนังสือ  
ให้อ่าน มีสื่อสารมวลชนที่  
แล้วก็กัลยาณมิตรพวกหนึ่ง  
โดยเฉพาะที่ทำงานหน้าที่ครูผู้  
พยายามเสริมให้เขารู้จักคิดเป็น ให้มีโย  
นิโตมนสิการ แล้วรู้จักว่าต้องการ  
สร้างค่านิยมอะไร แล้วก็สร้างกัน  
ขึ้นมา อาจมาว่านี่ก็เป็นทางที่จะทำ  
กันได้ พอจะเห็นว่าเป็นวิถีทางที่  
จะสร้างจริยธรรม แต่ถ้าในสังคม  
นี้ ศีลวินัยก็ไม่เอา สัมมาทิฐิ  
โดยเฉพาะค่านิยมที่ดงามก็ขาด  
แคลน กัลยาณมิตรก็หายาก มี

แต่บาปมิตรระบาทในสังคม  
เริ่มแต่ล้อมวลชน การสร้าง  
จริยธรรมในสังคมก็หวังได้ยาก

ผู้ถาม      เกี่ยวข้อนอกนอศีลธรรมกันหมดแล้ว ไม่ถือ  
กันเลย

พระราช ๓   ไม่ถือกันเลย นั่นซิ เกี่ยวนี้กลายเป็นว่า ถ้าผิด  
ก็หมายความว่าในระดับผู้บริหารมีมิจฉาภิภูติ  
เสียเองแล้วใช่ไหม ถ้าอย่างนั้นะคือ ถ้าผู้  
บริหารการศึกษาเองเกิดมีมิจฉาภิภูติ บอกว่า  
ศีลไม่สำคัญ เมื่อมิจฉาภิภูติมันเริ่มตันกันแล้ว  
มันก็นำไปสู่ทาง หรือการปฏิบัติที่ผิดต่อไป  
ตอนนั้นก็ต้องสร้างสัมมาภิภูติในระดับผู้บริหาร  
ด้วย แน่นอน ต้องสร้างในระดับนี้ ว่าเป็น  
เห็นความสำคัญของศีล

ผู้ถาม      ตอนนั้นก็ใช้เวลาอันสมควรพอที ถ้าหากจะมี  
ปัญหาอะไรอีกก็จะขอความกรุณามารบกวน  
พระเดชพระคุณท่านอีกในโอกาสต่อไป

พระราช ๑ อันนี้เอาตนเองก็ยินดี ก็ถือเป็นหน้าที่ของพระ  
อันหนึ่ง ทางฝ่ายอาจารย์ก็มีอุทิศมาจนถึงที่พัก  
ของอาตมาเอง อาตมาก็ควรจะพยายามทำเท่าที่  
จะทำได้ ก็ขออนุโมทนาด้วย

บรรยายเมื่อวันพุธที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๕๒๒

เวลา ๑๔.๐๐ - ๑๖.๐๐ น.

ณ วัดพระพิเรนทร์

นิตยสาร

ธรรมสาร

ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๑๒๒

๒๕๒๒

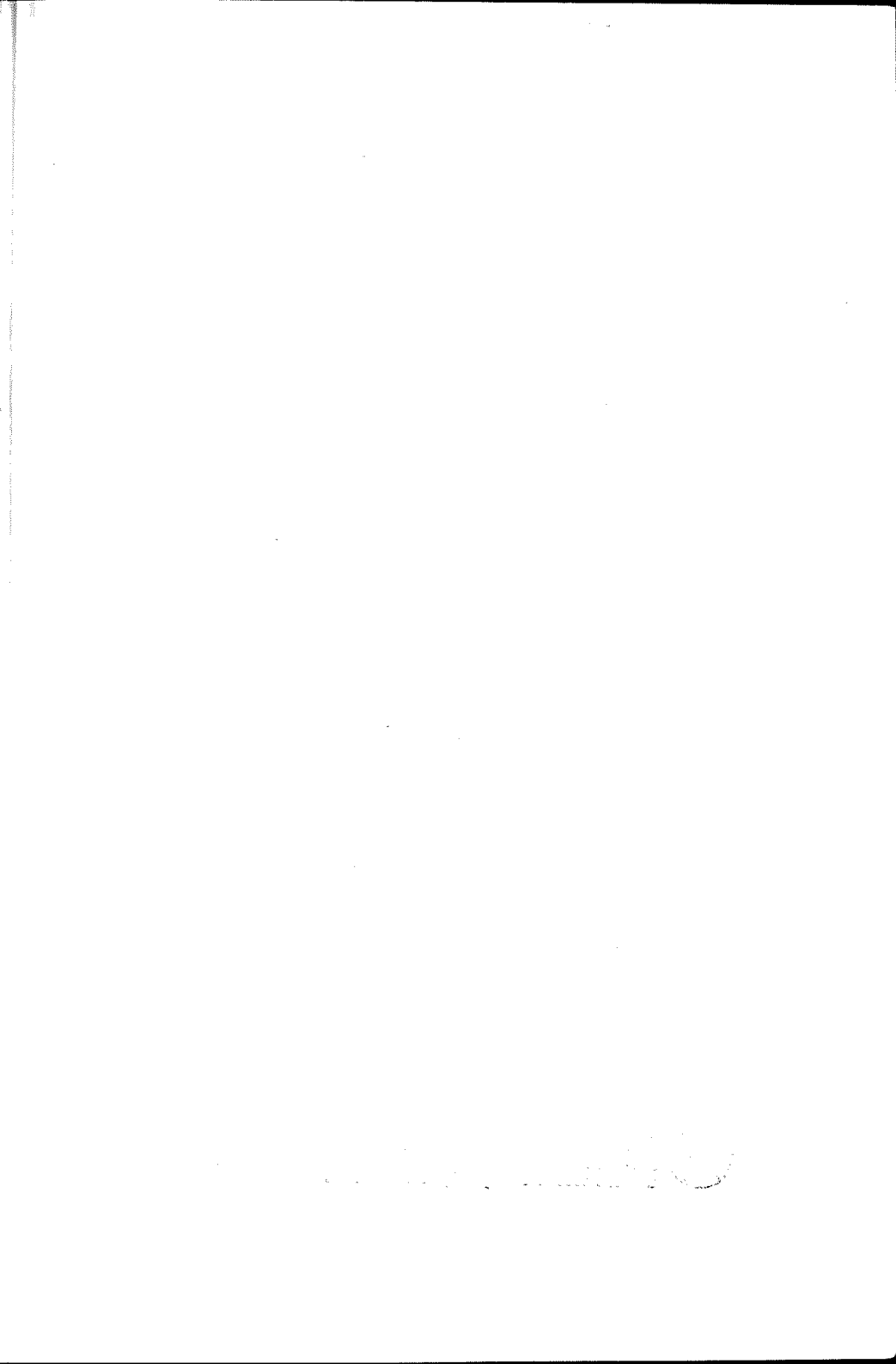
หน้า ๑๐๐

๒๕๒๒

๒๕๒๒

๒๕๒๒

๒๕๒๒





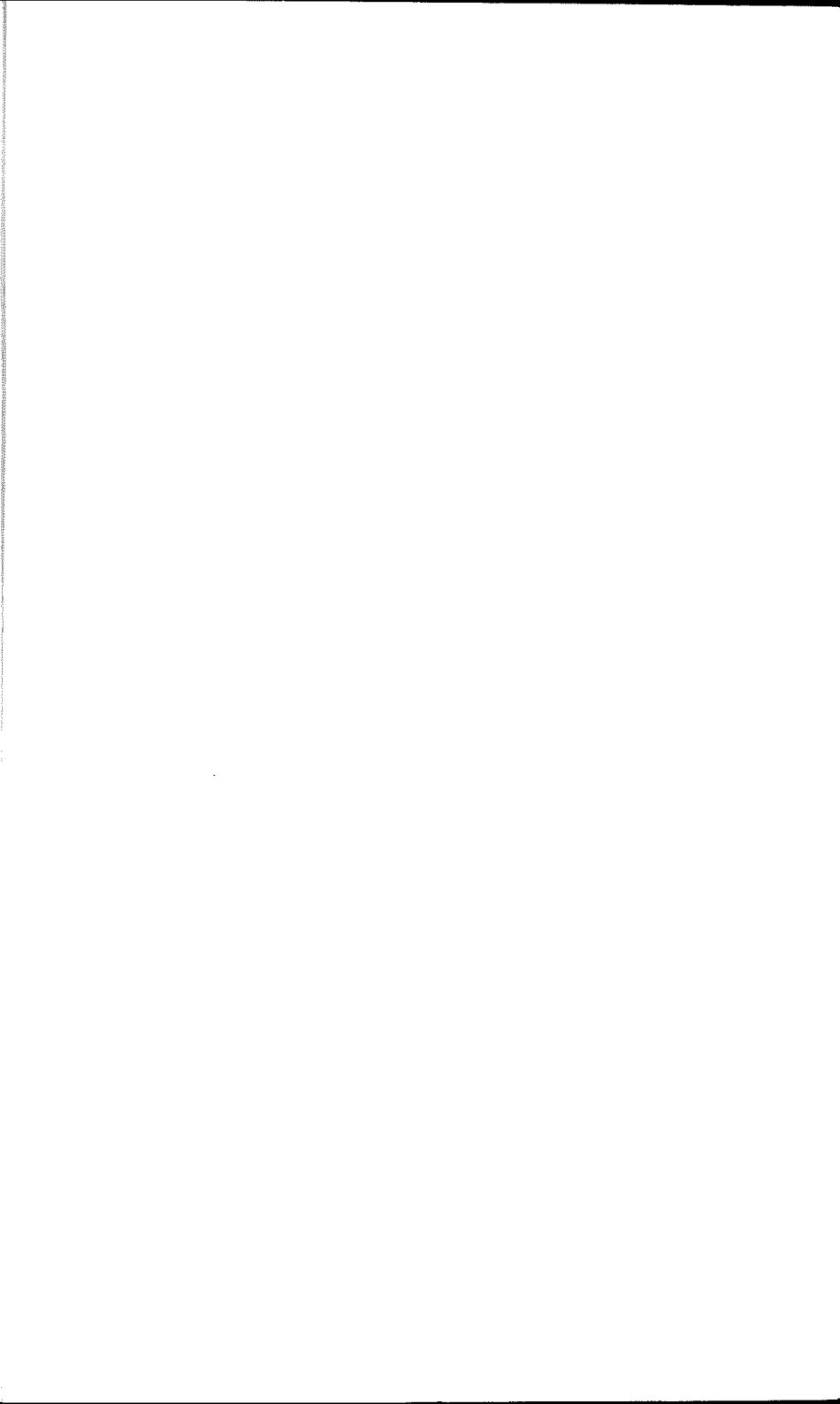
พิมพ์ที่

**บริษัท วชรินทร์การพิมพ์ จำกัด**

350-352 ถนนพระสุเมรุ ใกล้สี่แยกวงเวียนชาติ กรุงเทพฯ โทร. 2812197 . 2612205

นายทวีชัย วชรินทร์านนท์ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. 2526





ออกแบบปกโดย อาจารย์ผดุง พรหมบุต